

N O R S K R I F T

Redaksjon:

Bernt Fossestøl,	rom C236,	Wergelands hus
Gudleiv Bø,	" C316,	" " "
Åsfrid Svensen	" C318,	" " "
Kjell Ivar Vannebo,	" C230,	" " "

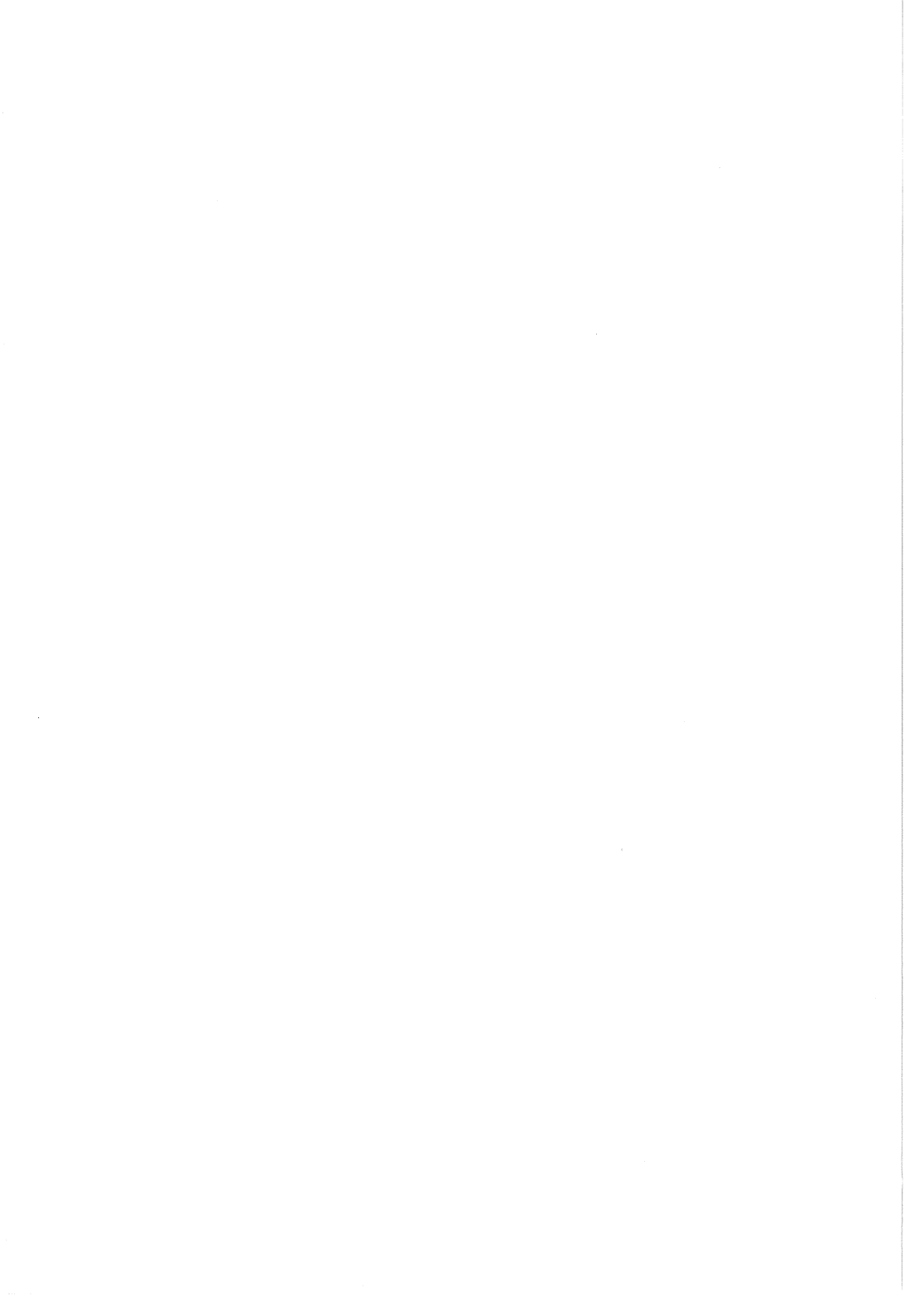
Manuskripter kan leveres direkte til disse eller sendes til:

NORSKRIFT

Institutt for nordisk språk og litteratur
Postboks 1013, Blindern
OSLO 3

Manuskriptene bør være skrevet på maskin i A4-format, med linjeavstand $1\frac{1}{2}$, marg ca. 4 cm. og med reine typer på et godt fargeband.

NORSKRIFT er et arbeidsskrift og er følgelig beregnet på artikler av foreløpig karakter. Ved eventuelle henvisninger til disse bør det derfor på en eller annen måte markeres at det dreier seg om utkast. Artikkene kan heller ikke mangfoldiggjøres uten tillatelse fra forfatterne.

ABSTRAKSJONSPROBLEMER I FONOLOGIEN

av

Svein Lie

1. Innledning.

Det viktigste nye som transformasjonell generativ grammatikk (TG) bragte inn i språkbeskrivelsen, var vel ideen om flere nivåer eller plan i språkbeskrivelsen. Strukturalistene hadde, når de skulle beskrive språket, vanligvis tatt utgangspunkt i konkrete ord og ytringer, slik de ble hørt eller sett, dvs. det som TG kalte overflatestrukturen (OS). TG mente at mange fenomener lot seg beskrive på en bedre og riktigere måte dersom en også opererte med en mer abstrakt struktur, som en kalte dypstruktur (DS) eller underliggende struktur (US). Dette synspunktet ble gjennomført både i syntaks og i fonologi. I syntaksen har nok dette synspunktet mindre oppslutning i dag, men i fonologien ser det ut til å stå langt sterkere.

Mange av argumenta for en US i fonologi er henta fra morfofonologien. F. eks. er det klart at en beskrivelse av dannelsen av nøytrum av adjektiv i norsk blir mer komplisert om en bare holder seg til OS. Det er nemlig ikke nok å si at vi legger til en /t/, siden vi også finner bøyings typer som /sto:r/ - /sto:t/, /styg/ - /stykt/ o.l. Generativ fonologi (GF) derimot vil gå til en US og dermed kunne nøye seg med å si at vi legger til en /t/ i nøytrum. Dermed får vi /sto:r/ - /sto:r+t/, og så finnes det en generell fonologisk regel som omdanner /rt/ til /t/.

Enda mer problematisk - for ikke å si umulig - ville det være å gjøre greie for adjektivbøyinga i fransk dersom en går ut fra OS og betrakter maskulinum som grunnform. En har jo former som /bõ/ - /bon/, /blã/ - /blãš/, /ba/ - /bas/, /gri/ - /griz/, /p̃ti/ - /p̃tit/ m.fl. Formene i femininum er fullstendig uforutsigbare ut fra maskulinumsformene. Derimot får en en enkel og grei beskrivelse dersom en går ut fra en US i maskulinum, f.eks. /bon/, så legger til en /e/ i femininum og lar generelle fonologiske regler gi den korrekte overflateformen.

En seriøs diskusjon om hvilken teori som er den beste, kan selvfølgelig ikke gjøres her. Men jeg vil trekke fram et par fenomener i norsk som jeg mener kan beskrives mer adekvat dersom en bruker en modell med både et overflateplan og en mer abstrakt underliggende struktur. Torp (1976) har gjort det samme med et annet fenomen i norsk.

2. Vokalforlenging i bergensk.

Pettersen (1964) hevder at bergensk har 15 lange vokalfonemer. Vanligvis regner en at dialekten har ni lange vokaler (som Oslo)(evt. åtte hvis en ikke regner med /æ:/, som er lite brukt og ofte veksler med /e:/ (Larsen & Stoltz 1911:37)). Når Pettersen hevder at en har 15, skyldes det at en får forlenga vokal i ord som pinnen (pi:n), rollen (rå:l) o.l., og de fleste av disse forlenga vokalene faller ikke sammen med de opprinnelige lange. Pettersen nevner bl.a. flg. minimale par:

/si:l/	/sɿ:l/	(silen:silden)
/spe:n/	/spɛ:n/	(spenen:spennen)
/ku:l/	/kʉ:l/	(kulen:kulden)
/ho:n/	/hɔ:n/	((ed) :hunnen)
/lynn/	/ly:nn/	(lynene:lynnene)
/fø:ll/	/fɔ:ll/	(følende:følgende/følgene)
/hå:n/	/hɔ:n/	(hånen:hånden)

(De nye forlenga vokalene er markert med hake under vokalen. De kan betraktes som ikke-spente i motsetning til de andre, som er spente.)

Tradisjonell strukturalistisk fonologi (TSF) vil her måtte gi en fonematisk fonologisk representasjon av OS. GF derimot kan operere med en US som omdannes til korrekte OSer. Et ord som /ma:n/ (mannen) vil ha som US /manen/. De reglene som så omdanner /manen/ til /ma:n/ vil være noe i retning av:

1. $e \rightarrow \emptyset / \underline{\quad} \text{[-trykk]}$ (redusering til $\emptyset$ ved svakt trykk)
2. $\emptyset \rightarrow \emptyset / [+kor] \underline{\quad} \left\{ \begin{smallmatrix} n \\ l \end{smallmatrix} \right\}$ (bortfall av $\emptyset$ etter dentaler)
3. $V \left\{ \begin{smallmatrix} n \\ l \end{smallmatrix} \right\} \rightarrow V \left\{ \begin{smallmatrix} n \\ l \end{smallmatrix} \right\} / \underline{\quad} n$ (flytting av stavingsgrense)
4. $V \rightarrow \text{[+lang]} / \underline{\quad}$. (forlenging av vokal i åpen staving)

Denne måten å beskrive på, som opererer på to forskjellige plan, har etter mitt skjønn flere fordeler:

- 1) Den måten GF beskriver dette på, impliserer at det finnes aktive synkronne regler i språket som omdanner visse strukturer til andre. Reglene beskriver en prosess, noe som skjer med språket.

TSF vil i stedet beskrive mann og mannen ved å gi dem de fonematiske strukturene /man/ og /ma:n/. En slik beskrivelse vil ikke kunne fortelle at det hører med til bergensernes kompetanss å omdanne alle strukturer av typen (K)Vn:n(K) til (K)V:n(K), noe en kan se av uttalen av nyere fremmede og innlånte ord. TSF vil ikke kunne forutsi at det skjer en slik omdanning.

- 2) TSF vil måtte komme fram til at bergensk har 15 lange vokalfonemer. Dette er misvisende. Det skulle nemlig tyde på at en har et like rikt vokalsystem som i Volda og nesten dobbelt så komplisert som i Stavanger (åtte lange vokalfonemer). Men flere av de påståtte vokalfonemene, de "nye lange", har sterkt begrensa distribusjon, ettersom de finnes bare foran stavingsbærende /n/ og /l/. Alle de andre kan i prinsippet stå i hvilke omgivelser som helst (der lange vokaler overhodet kan stå).

GF angir bedre kompleksiteten i vokalsystemet i bergensk. I den US vil det nemlig bare forekomme ni lange vokalfonemer. De nye forlengte vokalene oppstår bare ved regler som omdanner US til OS. (Andrésen (1978) forsøker å få dette til innafor TSF, men får problemer fordi han vil abstrahere og samtidig holde seg til OS.)

Vi kan si at dette er et eksempel på at GF gir oss en mulighet til å sondre mellom grunnleggende og marginale forhold i fonologien.

3) Flere generaliseringer vil gå tapt om en bestemmer fonemer bare ut fra OS. Dersom en ser bort fra de forlenga vokalene, så er lange vokaler spente og korte ikke-spente i bergensk. Opererer en som TSF her med 15 vokalfonemer, har dette utsagnet ikke lenger gyldighet, da de nye lange er ikke-spente og lange samtidig. Men dersom en følger GF og baserer fonemsystemet på grunnlag av en US, så har utsagnet fremdeles gyldighet.

Tilsvarende argumenter kan en finne i andre dialekter. I oslomål regnes /æ:/ som eget fonem, men med svært begrensa distribusjon. Det blir vanligvis sagt at den så å si bare forekommer foran /r/ og /r̥/ (tjukk l) pluss retrofleksene. Foran må her tolkes som umiddelbart foran, men da stemmer ikke lenger utsagnet hvis en har en uttale som [gæ:ɔŋ] (gal). GF ville her gå ut fra en US [gæ:ɸen], og uttalen med /æ:/ ville passe med hovedregelen.

Videre finner en i oslomål en uttale som [ækɔ] (er ikke). Denne æ-lyden passer ikke inn i regelen dersom en går ut fra OS, men volder neppe problemer om en holder seg til en US [æ:r ike] Dersom en går ut fra OS alene, måtte en vel etablere et eget kort æ-fonem, siden en får minimale par som [dækɔ]:[dekɔ] (det er ikke:dekket)(om en ikke opererer med grense (junktur) som eget element i OS).

4) En morfemanalyse er komplisert innafor TSF. I /ma:n/ består bestemthetsmorfemet nærmest av lengden i /a:/ og syllabisiteten i /n/, men kan det kalles en allomorf av /en/? I GF er morfemanalysen knytta til US /manen/, og en får dermed regelrett morfemene {man} + {en}.

3. Trykklette pronomer på r i Stavanger-mål.

I mange norske dialekter har pronomer på /d/ varianter med /r/ som brukes ved svakt trykk. Dette er kjent fra bl.a. Oslo, Ringerike, Hallingdal, Gudbrandsdalen, Sogn og sikkert flere andre steder. Det forekommer også i svensk.

Alle disse dialektene har vanligvis fremre /r/ (her skrevet r), og vi får dermed en fonematisk veksling /d/~r/ i disse orda.

Men pronomen på /r/ kan også forekomme i en dialekt som ellers har bakre, velar /r/ (skarre-r)(her skrevet R), nemlig Stavanger (ikke nevnt i Berntsen & Larsen 1925). Trykklette pronomen får der ikke bakre, men fremre /r/. Den blir beskrevet av Omdal (1967:84) som en alveolar flap eller apikal r med to eller flere tungeslag. Denne kan forekomme etter vokal, r og v, og vi får ordgrupper som: [ha:rɔ] (ha det), [pɑ:rei] (på deg), [a:vɔ] (av det), [e:ru] (er du), [ha:Rru] (har du), [fa:Rrin] (far din). Vi ser av de siste eksempla at bakre og fremre r kan stå i kontaktstilling (ikke nevnt hos Omdal).

Haugen (1948:122) mener at slike r-er i pronomen kommer fra verbet. Det må være feil. Kvaliteten på r i Stavanger viser at den ikke kan ha noe med utlydende r å gjøre. Videre er det slik at den i Gudbrandsdalen også kan forekomme i begynnelsen av setningen (E. Hovdhaugen muntlig). Og i Venås (1977:61) finner vi flg. eksempel fra Hallingdal: har du me re bokji ri, du rå? De tre trykklette orda som får r, kommer alle etter et ord som slutter på vokal, ikke etter et ord på r. Og det eneste eksemplet der vi skulle vente å få r hvis Haugens teori var rett, får ikke r, mæn retrofleks: /ha:du .../ .

Den fonematiske statusen til denne fremre r-en i Stavanger er ikke opplagt. Den kan ikke være allofon til vanlig bakre r. Det viser flg. minimale par:

[ˈsɑ:Rɔ] (såret, sub. el sår, adj) : [ˈsɑ:rɔ] (så det)
[ˈsto:Rɔ] (stor, ub.sg.) : [ˈsto:rɔ] (stod det)

En løsning kunne være å la [R] være allofon til /d/, noe Omdal ser ut til å mene. Den fonetiske ulikheten er neppe større enn at det skulle gå av den grunn. Men også dette skaper problemer, for vi finner også flg. minimale par:

[ˈha:rɔ] (ha det) : [ˈha:dɔ] (hatet) (og: [ˈha:Rɔ] (hard))
[ˈla:rɔ] (la det) : [ˈla:dɔ] (lat)

Nå kan som sagt fremre [r] variere med [d], slik at vi i det første ordet i hvert ordpar også kan få [d]. Men derimot er [r] umulig i det andre ordet i hvert ordpar. [d] og [r] har derfor distinktiv funksjon i visse morfemsekvenser, men ikke i andre.

Nå er likevel dette problemer som kan løses også innafor TSF. Allerede Trubetzkoy snakka om grensesignaler, og spesielt de amerikanske strukturalistene opererte med junktur (grense) som et eget segment i analysen (Fischer-Jørgensen 1975:96). Dersom vi markerer ordgrense med $\#$, får vi da:

{ha: # r} : {ha:d}

{la: # r} : {la:d}

{r} og {d} står nå ikke i distinktiv motsetning til hverandre. Vi kan dermed betrakte {r} som en allofon til /d/ som blir realisert fakultativt etter ordgrense.

Til denne analysen er for det første å si at en her har bevega seg litt vekk fra overflateplanet, for junktur er jo et abstrakt element som ikke kan høres direkte.

Men om vi ser bort fra det, er vi kanskje likevel ikke helt tilfreds. For dersom vi sammenlikner den status pronomena på {r} har, blir det forskjellig i Stavanger og de andre dialektene. I Stavanger blir vekslinga {du} - {ru} subfonematisk, og {ru} blir vel dermed ikke egen allomorf. I Oslo derimot må vi regne {ru} som egen allomorf til {du:}. Dermed får en ikke fram at det egentlig er det samme som skjer i Oslo og Stavanger.

GF gir etter mitt skjønn en bedre analyse her. US til f.eks. må du blir for begge dialekters vedkommende /må: # du:/. En regel i retning av

d → r / V [-trykk]

(pluss regler som ordner trykk og vokallengde) gir OS {må:ru} i begge dialekter. En får dermed fram at det er det samme som skjer i Oslo og i Stavanger. At den r-en som oppstår, i den ene dialekten faller sammen med andre r-er, og i den andre ikke, er noe som kommer fram på annen måte. Det berører ikke regelen som sådan.

(Informant for Stavanger-mål har vært Bitten Helliesen.)

4. Laryngalteorien i indo-europeisk.

Vi sa tidligere at ideen om flere plan i språkbeskrivelsen var noe nytt med TG (og GF). Og det er vel ikke få som har latt være å interessere seg for GF fordi det skulle bryte så mye med tradisjonell fonologi.

Men egentlig er det mye i tankegangen i GF som er i slekt med den måten en tenker på i en viss form for historisk språkvitenskap, nemlig indre rekonstruering.

Når en språkhistoriker skal prøve å finne fram til eldre former, enten det nå dreier seg om urnordisk, indo-europeisk eller noe annet, vil en i tillegg til det å sammenlikne belegg fra forskjellige dialekter (og evt. prøve å finne kilder som kan gi oss formene direkte, f.eks. runeinnskrifter), også ta for æg morfofonematiske vekslinger i språket og prøve å eliminere disse. På grunnlag av f.eks. norrønt land - lond vil en postulere de urnordiske formene *landa - *landu, ut fra det postulat at disse morfofonematiske vekslingene er sekundære. Og når en generativist på grunnlag av det bergenske /man/-/ma:n/ vil postulere en US /man/ - /manen/, er det ut fra liknende betraktninger, men på synkront grunnlag.

Jeg skal her gi et annet eksempel på en slik indre rekonstruering som er beslekta med tankegangen innen GF.

En morfofonematisk veksling som har vært vanskelig å eliminere, er avlyden, slik vi kjenner den f.eks. i bøyninga av sterke verb: skrive - skreiv - skrevet e.l. Avlyden ser ut til å gå tilbake til indo-europeisk, altså det urspråket som de enkelte indo-europeiske språka skal gå tilbake til.

Men alle har ikke slått seg til ro med det. Og vel den første som tenkte i slike baner, var strukturalismens egen far, Saussure.

Det er nemlig slik at den avlydsrekka vi finner i sterke verb i germansk, opprinnelig går tilbake til ei veksling e - o - Ø (null). Etter e og o kunne vi ha en halvokale eller nasal

eller lateral, og vi fikk da rekka ei - oi - i (norr. i - ei - i) e.l. Men det finnes også avlydsrekker med lange vokaler, f.eks. ē - ō - ǫ. Dersom vi nå postulterer, mente Saussure, at alle går etter samme grunnform, kan en tenke seg at ē og ō er avleda av e og o. Dermed får en rekka e - o - ǫ, og alle kommer på samme formel: ex - ox - x, der x kan være null, en nasal, lateral eller "koeffisienten" ǫ, som Saussure oppfatta som vokal, men som seinere forskere har ment var konsonant (laryngal) og gjerne skriver H.

Andre (først dansken Møller) har ment å redusere også den kvalitative avlyden ved hjelp av slike "laryngaler". De antar at det ikke bare har vært én laryngal, men flere, antakelig tre: H_1 , H_2 , H_3 . Når disse har stått foran grunnvokalen e, har de ved assimilasjon gitt ulik vokalkvalitet $H_1e > e$, $H_2e > o$ og $H_3e > a$. (Om laryngalteorien se Hjelmslev 1963:120f., Anttila 1972:266f., Szemerényi 1970:114f. og Lindeman 1970.)

Vi skal ikke gå nærmere inn på disse spekulasjonene her. Det som er relevant i denne sammenhengen, er å vise at denne måten å tenke på er beslekta med den måten en innen GF tenker på når en arbeider seg fram til en US. For både innen indo-europeistikken og innen GF er de strukturene en setter opp, teoretiske postulater som en ikke kan få bevist riktigheten av (bortsett fra at en har ment å finne spor av laryngaler i hetittisk), men som er satt opp for å lage enhetlige og enkle systemer. Det er da heller ikke tilfeldig at GF ofte har konstruert USer som faller sammen med eldre former.

Dette skulle vise at generativ fonologi ikke representerer noe totalt nytt. Den tar opp eldre måter å tenke på, men gir dem en ny vri. I en viss forstand kan en si at den inkorporerer det diakrone i et synkront plan, i og med at det som faktisk har vært et eldre språktrinn, får status som synkron underliggende struktur.

5. Fonologisk styrke.

Vi har i det foregående løst enkelte problemer ved å operere med to plan i den fonologiske analysen. Men heller ikke det løser alle problemer. Jeg vil her nevne et synspunkt som har kommet inn i seinere år og der både klassisk strukturalisme og "klassisk" GF kommer til kort. Dermed er det ikke sagt at dette synspunktet ikke kan inkorporeres i disse modellene.

Den ideelle fonologiske teori bør være slik at den gir oss en forklaring på de fonologiske tilstandene og prosessene vi kan observere. En slik prosess er overgangen d > r i trykklette pronomen i mange dialekter. Siden denne overgangen er en svekking av konsonanten, burde det komme fram på en eller annen måte at d er "sterkere" enn r, fonologisk sett, og at det derfor er en rimelig lydovergang. Den tradisjonelle oppstillinga av fonemsystem eller matriser av fonologiske faktorer, får ikke dette fram. Slik disse blir satt opp, kunne vi i teorien like gjerne ha en regel

$$r \rightarrow d / \underline{\quad\quad\quad} \\ \quad \quad \quad [-\text{trykk}]$$

uten at vi har brutt med systemet.

Også de danske og sørlandske overgangene p t k > b d g er svekkinger av konsonantene, likeså overgangen fra b d g til spiranter, men heller ikke dette er inkorporert i vanlig strukturalistisk fonologisk teori.

Et annet eksempel: I mange norske dialekter faller /ɔ/ mellom homorgane konsonanter: /labən/ (labben), men /ma:tɲ/ (maten). Dialekter som har former som hana (hane), har bare /ha:nan/ i bestemt form. Mao.: /a/ faller ikke i de samme omgivelsene - den er "sterkere" enn /ɔ/. Flere (helst midlandske) dialekter har både /ɔ/ og /e/ i trykklette stavinger, og da er det bare /ɔ/ som kan falle bort. Eksempel fra min egen dialekt (Hedalen i Valdres, midtøstlandsk): /ma:tɲ/, men /rø:ten/ (rotten) og /gra:an/ (grannen) (av /grann/), men /fønen/ (funnen, pts.).

Dette innebærer at /ɔ/ er svakere enn de andre vokalene, også svakere enn trykksvak /e/, der det forekommer. Men det kommer ikke fram i beskrivelser som bare plasserer lyden i en

vokalfigur eller definerer lyden som allofon til et eller annet.

Et annet eksempel med norske vokaler: Av de tre gamle trykklette vokalerne i u a ser det ut til at a har vært sterkest, dernest u og så i, altså

i	u	a
—————→		
1	2	3

Et argument for dette er at dersom vi ser på lydutviklinga i nyere norske dialekter, finner vi nemlig at i oftest er redusert til ə (eller null), dernest u og så a. Noen dialekter har nemlig tre flertallsendinger er or ar (< ir ur ar), andre har bare er og ar (der er < ir og ur), men vi finner aldri bare er og or (der er < ir og ar). Siden a er sterkere enn u, vil a bli svekka bare dersom på forhånd u er svekka.

Ut fra slike og liknende betraktninger har enkelte prøvd å sette opp styrkediagrammer for fonemer. Vennemann (1976:6) har satt opp flg. hierarki for islandske konsonanter:

1	2	3	4	5	6	7	8
j	r	l	m	f	s	p	t
v			n	b		k	
				d			
				g			

Andre, bl.a. Foley (1977), har satt opp flere delhierarkier, bl.a. for norsk. (Jfr. også Hyman 1975:206, Hooper 1976:206).

* * *

Mitt poeng med denne artikkelen er ikke å fortelle at vi nå må avskaffe alle gamle teorier om fonologi. Jeg har bare prøvd å vise at i beskrivelsen av visse enkeltfenomener kan nyere teorier være et visst framsteg i forhold til eldre teorier. Det betyr ikke nødvendigvis at en forlater alle gamle teorier om fonologi, men at en erkjenner at nyere teorier kan gi bedre beskrivelser og forklaringer og dermed økt innsikt, og at vi derfor prøver å inkorporere dette i vår framtidige fonologiske modell.

BIBLIOGRAFI:

- Andrésen, B. S. (1978): Forlengede vokaler i bergensk.
Maal og Minne.
- Anttila, R. (1972): An introduction to historical and comparative linguistics. New York.
- Berntsen, M. & A.B.Larsen (1925): Stavanger bymål. Oslo.
- Fischer-Jørgensen, E. (1975): Trends in phonological theory. København.
- Foley, J. (1977): Foundations of theoretical phonology. Cambridge (UK).
- Haugen, E. (1948): Mere om r-bortfall i sørøstlandsk.
Maal og Minne.
- Hjelmslev, L. (1963): Sproget. København.
- Hooper, J.B. (1976): An introduction to natural generative phonology. New York.
- Hyman, L.M. (1975): Phonology. New York.
- Larsen, A.B. & G.Stoltz (1911-12): Bergens bymål. Kristiania.
- Lindemann, F.O. (1970): Einführung in die Laryngaltheorie. Berlin.
- Omdal, H. (1967): Det høgere talemålet i Stavanger - jamført med folkemålet. Maal og Minne.
- Pettersen, E. (1964): Vokalfonemer og vokalforlenging i Bergensmålet. Maal og Minne.
- Szemerényi, O. (1970): Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft. Darmstadt.
- Torp, A. (1976): Taksonomisk-strukturalistisk og generativ fonologisk analyse: ei praktisk jamføring. Norskraft 8.
- Vennemann, T. (1972): On the theory of syllabic phonology. Linguistische Berichte 18.
- Venås, K. (1977): Hallingmålet. Oslo.

* * * * *

Fonologien hos en psykisk utviklingshemmet gutt

av Bjørg Michalsen

Innholdsliste

	side
INNLEDNING	13
INFORMANTEN	14
MATERIALE OG METODE	15
STAVELSESSTRUKTUR OG FONEMINNHOLD I PAALS SPRÅK	16
<u>Stavelsesstruktur</u>	16
<u>Foneminnhold</u>	18
<u>Konsonanter i forskjellige posisjoner</u>	20
HVORDAN AVVIKER PAALS TALE FRA STANDARDUTTALEN?	21
<u>Stavelsesreduksjon</u>	21
<u>Utelatelse av enkeltkonsonanter</u>	23
<u>Forenkling av konsonantgrupper</u>	24
<u>Erstatning</u>	26
<u>Andre prosesser i Paals fonologi</u>	31
KONKLUSJON	33
Litteraturliste	35

Fonologien hos en psykisk utviklingshemmet gutt

INNLEDNING

Barn med en psykisk utviklingshemning har oftest forsinket språkutvikling. Undersøkelser som er gjort av denne type barn viser at de stort sett utvikler språk på samme måte som normale barn. Det er bare starten og tempoet som avviker (Bloom og Lahey 1978). Dette gjelder så vel fonologi som morfologi og syntaks.

I tillegg til forsinket språk har den psykisk utv.hemmede ofte en slapp munnmotorikk som kan forårsake svært utydelig tale. En viktig oppgave for spesialpedagoger er derfor å trene barnet opp til en bedret motorikk, slik at det skal være i stand til å produsere de lyder språksystemet gjør bruk av - og her nedlegges nok masse arbeid omkring ved de forskjellige skoler.

Men om et mangelfullt lydsystem hos barnet viser seg ikke å ha organiske årsaker, er det viktig å kjenne til hvordan lydutviklingen foregår innen de enkelte språk. Undersøkelser som kan fortelle om utviklingsgang, samt beskrivelser av trinn som forteller om ulike prosesser og regler i språket, vil kunne være et nyttig hjelpemiddel for den som skal prøve å videreutvikle et redusert lyd-system.

Vi finner nesten ingen beskrivelser av norsk lydutvikling. Arne Vanvik(1971) har gitt en lingvistisk beskrivelse av den fonetisk-fonemiske utvikling hos sin datter, helt fra fødsel og frem til godt og vel skolealder. Flere lingvistiske beskrivelser av utvikling har jeg ikke funnet.

P. Linell og M. Jennische(1980) har utgitt en bok om uttaleutvikling. Den bygger på undersøkelser av barn med normal og avvikende uttaleutvikling. Den er et nyttig bidrag for den som vil gjøre seg kjent med de ulike prosesser som foregår i lydsystemet hos barn med språk i utvikling. En doktoravhandling er nettopp publisert om fonologien hos 32 barn med språkforstyrrelser(Eva Magnusson 1983). Ut fra omfanget av de språklige avvik hos de forskjellige barna deler hun dem inn i undergrupper, der felles-trekk og avvik blir presentert — med det mål å være til nytte i en klinisk sammenheng.

På engelsktalende språk er det gjort en stor mengde undersøkelser av både normal, forsinket og avvikende uttaleutvikling. Forskjellige teorier har oppstått som belyser ulike sider ved den

fonologiske utvikling. Den mest kjente teoretikeren i denne sammenhengen er Roman Jakobson. Alt i 1941 kom hans bok om hvordan lydutviklingen foregår hos barnet - en utvikling som menes å være universell. Han konsentrerer seg om hvordan barnet skiller mellom de forskjellige lyder, og prinsippet er at jo større skille det er mellom lyder, jo lettere er det for barnet å registrere skillet. De lydene som har størst skille vil være de første barnet bruker. Jakobson mener at /a/ og /p/ vil være de første hos de fleste barn, etter at selve språkutviklingen har kommet i gang. Siden vil leppe-lyden /p/ deles i /p/ og /m/, mens vokalen vil dele seg i /a/ og /i/. Etter hvert blir det større og større differensiering. Til slutt tilegner barnet seg de lydene som er mest språkspesifikke. De fonemene som kommer sist, vil være de som blir mest erstattet. Erstatte vil være så lik de manglende lyder som mulig, og jo tidligere et fonem blir tilegnet, jo mer vil det bli brukt som erstatter. Han mener at plosiver opptrer før frikativer, at labialer og laminaler dukker opp før velarer og at ustemte konsonanter kommer før stemte.

Dessuten sier Jakobsen at de første stavelsene vil ha en struktur som består av KV(konsonant + vokal) eller KVKV(reduplikasjon). Dette også ut fra det faktum at alle språk har KV-strukturer og at dette er den naturligste sekvens for mennesket.

Det Jakobsen ikke tar hensyn til i det hele tatt, er fonemets plass i ordet. Undersøkelser viser at barnet ikke automatisk bruker fonemet i alle stillinger av ordet. Plassen i ordet kan være avgjørende for den rekkefølgen eksempelvis konsonantene utvikles i. Dessuten har Jakobson "glemt" fonemer som f eks /h/. I følge Jakobson vil fremre konsonanter erstatte bakre, så lenge ikke disse finnes i språket. Fonemet /h/ dukker vanligvis tidlig opp i barne-språk og er for mange barn en viktig erstatter.

INFORMANTEN

Jeg vil her prøve å gi et innblikk i fonologien hos Paal, sønnen min, som er 14 år og psykisk utv.hemmet.

Paal bor hjemme hos sine foreldre og har tre eldre søstre. Han har stort sett gått i spesial skole, men siste året har han vært i en gruppe med psyk. utv.hemmede som er integrert i vanlig

skole. Fra han var tre år har han jevnlig hatt undervisning av logoped eller audiopedagog 1-2 timer pr uke. Utenom skolemiljøet har Paal en noe isolert tilværelse. Han er stort sett sammen med sin familie som er bosatt i Oslo. Foreldrene hans har Kristiansands-dialekt.

Til tross for mange undersøkelser er årsaken til Paals hjerne-skade ukjent. Det er likevel mest sannsynlig at den er prenatal. Hans utvikling er testet til å tilsvare stadier fra to til fire år. Motorisk fungerer han relativt bra. Både synsfunksjon og hørsel er normal. Undersøkelser av munnhulen viser at tennene er påfallende store og at ganen er meget høy og spiss. Dessuten er underkjeven dårligere utviklet enn ansiktet forøvrig.

Det er nylig gjort en syntaktisk analyse av Paals språk, da han var tolv år gammel (Hovedoppgave ved Nordisk Institutt, Univ. i Oslo). Denne viser at han har en gjennomsnittlig ytringslengde på 1,6 ord. Det syntaktiske bilde av Paals språk vil derfor muligens tilsvare språket hos en gjennomsnittstoåring. Fonologien ble ikke undersøkt, men det ble antydnet at denne muligens var mindre utviklet enn syntaksen.

Dessuten kan det tenkes at taleorganene er av en slik art at enkelte lyder er vanskelige for Paal. Han har store problemer ned å uttale l-lyden i begynnerposisjon. Det høres ofte ut som han bøyer tungespissen mer bakover enn det som er vanlig. Når han ikke anstrenger seg for å lage l-lyden, er det svært vanskelig å avgjøre om lyden er /l/ eller /n/.

Også s-lyden kan være uklar. Den kan ofte høres ut som en mellomting av /s/ og /ç/ eller /s/ og /ʃ/.

Om uttalen av disse fonemene har sammenheng med hans høye gane og/eller dårlig tungartikulasjon vet jeg ikke så mye om.

MATERIALE OG METODE

Beskrivelsen av Paals fonologi bygger først og fremst på spontantale, innspilt på kassett da han var tolv år gammel. To år har gått siden den tid, men språket har utviklet seg svært lite mht syntaks og fonologi. Jeg benytter meg derfor også av den anledningen jeg har til å registrere uttalen slik den er nå.

Spontantale er et nyttig hjelpemiddel, når man skal vise hva slags ordstrukturer barn foretrekker i talen sin. Men når man er interessert i å finne mulige fonologiske regler, vil spontantale

ofte ha for få eksempler til at man kan få bekreftet slike regler. Det kan derfor være nyttig å ha mulighet til å få bekreftet noe som kanskje bare blir antydnet i spontantalen. I den forbindelse har det vært aktuelt å be Paal gjenta ord etter meg, eller å fremtvinge ord jeg ønsker å høre uttalt.

Kassettmaterialet inneholder samtaler mellom Paal og mammaen. Fra disse har jeg valgt ut tre forskjellige bruddstykker, der det samlede antall ord er 400. Det dreier seg ikke om 400 forskjellige ord, siden det er ord i løpende tekst jeg har talt. Hensikten med å velge tre bruddstykker og ikke bare ett, er at jeg på den måten oppnår et større antall forskjellige ord. Antallet her er 202. Disse danner utgangspunktet for den videre analyse av fonemene og deres posisjoner.

Jeg bruker også disse ordene til å sammenlikne Paals uttale med standardspråkets uttale. Sammenlikningen viser i hvilken grad sekvens og segment er avvikende – og hvilke prosesser som gjør seg gjeldende i språket hans.

Fordi Paal har bodd i Oslo i 7½ år, vil det være naturlig å velge (dannet) Oslo-dialekt som standardspråk. Men Paals foreldre har typisk Kristiansands-dialekt, og det kan derfor være av interesse å trekke frem også denne i enkelte sammenhenger.

Paals uttale blir skrevet med fonemisk skrift, mens vanlig rettskrivning blir brukt når jeg gjengir standardspråkets ord. Ikke-segmentale trekk som trykk og tonelag vil ikke komme til uttrykk.

Den fonemiske skrift bygger stort sett på vanlige grafiske tegn. Apikale lyder, som bl a finnes i Oslo-målet, bli betegnet med prikk under. Eks: bort → /but/ og ski → /si:/

Kj-lyden blir skrevet /ç/ og ng-lyden /ŋ/. Å-lyden blir skrevet /o/, o-lyden /u/ og u-lyden /u/.

STAVELSESTRUKTUR OG FONEMINNHOLD I PAALS SPRÅK

Stavelsesstruktur

Nedenfor er satt opp en tabell som viser hyppigheten av de forskjellige stavelsestyper i ord brukt i spontantale.

Tabell 1: Stavelsestyper

Enstavelsesord: 48%	Trestavelsesord: 5,5%
Tostavelsesord: 46%	Fire- og femst.ord: 0.5%

Tabellen viser at Paal for det meste bruker en- og tostavellesord og at disse to stavelsestyper opptrer i omtrent like store mengder. Den lengste strukturen har fem stavelser, men den opptrer bare én gang og må sies å være svært uvanlig i Paals tale. Det dreier seg om sammensetningen /hæse:seø:p/(hesteracerløp).

En videre analyse av enstavellesord forteller at ordene har fire forskjellige strukturer. Tabell 2 viser hvilke strukturer som opptrer og hyppigheten av dem.

Tabell 2: Enstavellesord

V=vokal, K=konsonant

Åpne stavelser: KV 51%, V 5%
Lukkede stavelser: KVK 34%, VK 10%

At KV-gruppen er størst stemmer for så vidt godt med Jakobsons teori om at barn i sitt tidligste språk foretrekker KV-strukturer. Hos Paal er imidlertid denne gruppen ikke dominerende stor. KVK-strukturer er også svært vanlige i ytringene hans.

De forskjellige typene viser også at Paal ikke ser ut til å bruke konsonantkombinasjoner i ordene sine (se tostavellesordene).

I tabell 3 nedenfor er satt opp de strukturer som finnes i Paals tostavellesord.

Tabell 3: Tostavellesord

Ord som slutter med åpen stavelse:	KVKV og KVKKV	55%
	KVV	14%
	VKV	21%
Ord som slutter med lukket stavelse:	KVKVK, KVKKVK	10%
	VKVK og VVK	

Mengden av ord som slutter med åpen stavelse er atskillig større her enn i enstavellesordene. Disse ser derfor ut til å være foretrukne typer. De utgjør hele 90% av alle Paals tostavellesstrukturer. To av typene viser konsonantkombinasjoner. Dette er likevel svært sjeldent. Det dreier seg bare om to forskjellige ord som begge har den samme konsonantforbindelsen (/ls/).

Ord med mer enn to stavelser utgjør en såpass liten gruppe at det ikke har noe for seg å operere med frekvens av de ulike typer. Jeg vil derfor begrense meg til bare å nevne de strukturer som finnes her.

Tabell 4: Strukturer i ord med mer enn to stavelser

Trestavelserord:

Ord som slutter med åpne stavelser: KVKVKV og VKVKV

Ord som slutter med lukket stavelse :KVKVKVK, VKVKVK,
KVKVKV og VKVKV

Fire- og femstavelserord:

Ord som slutter med lukket stavelse: KVKVKVKVK, KVKVKVKVK,
KVKVKVKVK

De forskjellige strukturer i tabell 4 viser påfallende mange tilfeller av ord som slutter med lukket stavelse. Dette skyldes nok at de fleste ordene er sammensatte, der siste ordet i sammen-setningen har en KVK-struktur. Dette gjelder også for den sekvensen som har en KK-kombinasjon. Her går ordgrensen mellom de to konsonantene.

Flere av de forskjellige typene kan referere til samme ord. Dette gjelder tilfeller der konsonant leilighetsvis faller bort i begynnelsen eller slutt av ordet. Det skjer ofte når lengre ord opptrer i kontekst.

Oppsummering. Paal uttrykker seg for det meste i en- og tostavelserord. Han ser ut til å foretrekke KV- eller KVKV-strukturer, altså åpne stavelser. Jakobsons teori om at disse er naturlige sekvenser for mennesket og at de er de foretrukne i barns tidligste språk, passer ganske godt på Paals strukturer. Samtalematerialet viser også at han har spesielt store problemer med å starte en ytring som begynner med vokal. Så å si alle ytringer av denne type medfører stamming på begynner vokalen. Det er derfor rimelig å tro at en stavelserstruktur som begynner med konsonant er lettere for Paal å uttale.

De forskjellige sekvensene i materialet viser ytterst få eksempler med konsonantkombinasjoner.

Foneminnhold

Vokalene. Paal gjør bruk av alle de vokalfonemer som finnes i standardspråket: /i:/, /i/, /y:/, /y/, /u:/, /u/, /e:/, /e/, /ø:/, /ø/, /æ:/, /æ/, /u:/, /u/, /o:/, /o/, /a:/, /a/. Vi finner også diftonger som /ei/, /øu/, /ai/ og /øy/.

Vokalene ser ikke ut til å avvike i noen særlig grad fra standardspråket (st. spr). Han har med andre ord en adekvat bruk av disse fonemene. Jeg vil derfor stort sett konsentrere meg om konsonantfonemene.

Konsonantene. Om vi setter opp et skjema over konsonantene etter artikulasjonssted og -måte, vil Paals konsonantfonemer fordele seg som nedenfor:

Tabell 5: Paals konsonanter

	labial	laminal	apikal	dorsal	andre
plosiv	p, b	t, d	(t, d)	k, g	
nasal	m	n	(ŋ)	(ŋ)	
kontinuant	f, v	l, s	(l, s)	(ç), j	h
vibrant/tap		(r)			

Betegnelsene her er hentet fra R.T.Endresens kapitel om fonologi i H.Bjorvand m fl (red): Språkvitenskap, 1983

De fonemene som er omgitt av parentes, mangler hos Paal, men tilhører standardspråket.

Blant de åtte fonemene som Paal mangler i forhold til "dattet" Oslomål, er alle apikalene. Disse blir erstattet av de tilsvarende laminaler. Kristiansandsdialekten mangler også alle apikalene. Ordet garn vil eksempelvis bestå av fire fonemer i denne dialekten, mens det består av tre fonemer i Oslomålet: /ga:ŋ/. I forhold til sine foreldres dialekt mangler Paal derfor bare tre fonemer: /r/, /ç/ og /ŋ/.

/r/ er i Oslomålet en laminal, men i Kristiansandsmålet en dorsal. Denne lyden mangler fullstendig i Paals språk. Han veksler mellom å utelate denne og erstatte den med /j/. I den siste tid har det blitt en økende tendens til også å bruke /l/ som erstatter, særlig i begynnerposisjon.

/ŋ/ blir alltid erstattet av laminalnasalen /n/. I ord som flink og Frank har han likevel en svak utgave av ŋ-lyden. Den kan altså opptre som en allofon av /n/, når den følges av dorsalen /k/.

/ç/ blir erstattet av /s/ eller /h/ i Paals tale.

Som nevnt tidligere, er ikke Paals /s/ helt klar. Den er ofte svært lik /ç/ eller /s̥/. Så ofte kan det høres ut som han sier både /çø:pe/ og /s̥ote/(skjorte). Det er likevel ingen holdepunkter for å skille /ç/ og /s̥/ ut som egne fonemer.

Merknader om Paals manglende konsonanter. Om man sammenlikner Paals konsonantsystem med barn på omtrent samme språktrinn, vil en finne at de fonemene han mangler blir mestret relativt sent hos de fleste (Vanvik 1971, Linell/Jennische 1980). Skillet mellom /ç/ og /s̥/ kan for mange barn være vanskelig til langt oppe i skolealderen. De apikale lydene vil vanligvis komme senere enn de tilsvarende laminaler. Dette stemmer også godt med Jakobsons teori om at lyder som er sjeldne i språket mestres senere enn de universelle.

Konsonanter i forskjellige posisjoner

De 202 ordene i materialet viser at Paals konsonanter kan opptre både initialt, medialt og finalt. Vi finner riktignok ikke fonemet h i final stilling, men dette er i samsvar med voksenspråket. Nedenfor er satt opp en liste med ord fra Paals vokabular som viser konsonantfonemene i de forskjellige posisjoner.

Tabell 6

	<u>initial pos</u>		<u>medial pos</u>		<u>final pos</u>	
p	pake	7	topen	9	sop	6
b	bås	17	ti:bi:l	6	sab	1
t	ta:ke	20	bute	14	bo:t	11
d	dø:ke	14	ba:de	2	ba:d	1
k	ku:ke	4	sy:ke	15	ba:k	9
g	go:	1	la:ge	3	myg	1
m	man	12	samen	4	høm	4
n	nok	7	ine	13	e:n	26
l	le:se	1	ale	4	tål	8
f	fi:n	13	sife	9	jif	1
v	vis	6	hi:ve	6	lo:v	1
s	son	23	nesen	29	hå:s	7
h	he:le	21	e:hop	6		
j	jei	14	teje	4	ja:j	1

Tallet til høyre for hvert ord forteller om hvor ofte fonemet opptrer i de ulike posisjoner. Med et såpass lite materiale som 202 ord kan antallet nok bli noe tilfeldig. Paal, som er 12 år når disse samtalene er innspilt, har et ganske stort ordforråd i forhold til sitt språklige utviklingsstadium. /s/ utmerker seg likevel med sin høye frekvens i medialposisjon, likedan /n/ i sluttposisjon. I begynnerposisjon legger vi merke til at /l/, /g/ og /k/ har svært liten frekvens.

Konsonantforbindelser. Oversikten over Paals forskjellige strukturer har vist at han nesten ikke bruker konsonantforbindelser. At han har problemer når to konsonanter støter sammen, viser seg klart når ord opptrer i kontekst. Eksemplene nedenfor forteller at han kan løse dette problemet med å putte inn en e-lyd mellom ord med sammenstøtende konsonanter:

en til -> /e:n-e-ti:/

nytt jul -> /nyt-e-ja:l/

snart tom -> /na:t-e-tum/

Dessuten kan sammensatte ord med kons.sammenstøt få innskutt en e-lyd:

Kinsbakken -> /isebaken/

Sognsvann -> /soseman/

De neste eksemplene viser at Paal klarer å kombinere konsonanter innenfor samme ord. Bare to av eksemplene er hentet fra samtalematerialet:

ls: /pølse/, /halsen/, /falsem/ (fallskjerm), /husa:ls/ (kolossalt)

En sjelden gang kan også høres forbindelser med /ns/ og /lt/:

/inset/ (insekt), /kalt/ og /alt/

Det er påfallende at Paals hyppigste konsonantforbindelse er /l/ + kons. Han har jo ellers store problemer med å uttale l-lyden.

De kombinasjonene som Paal klarer å bruke, består her av laminal fonemer. Dessuten klarer han kombinasjonen av dorsalene /ŋ/ og /k/. Nasalen her er svært svak og mangler ellers i Paals språk.

Når Paal klarer å kombinere konsonanter, har de alltid samme artikulasjonssted.

HVORDAN AVVIKER PAALS UTTALE FRA STANDARDUTTALEN?

Vi har nå fått vite hva slags strukturer Paal foretrekker i sin tale, hvilke fonemer han bruker og i hvilke stillinger konsonantene opptrer.

Neste skritt vil være å undersøke i hvilken grad uttalen hans tilsvarende standardpråket. Hva utelater han av sekvenser og lyder? Er det samsvar mellom hans enkeltkonsonanter og voksenspråkets? Om det ikke er samsvar, hva er det som forårsaker dette? Ved å prøve å finne svar på disse spørsmålene, kan man antyde regler eller prosesser i Paals fonologi som forteller hvorfor hans uttale avviker fra voksenspråkets.

Stavelsereduksjon

Når det gjelder stavelser, er det ca 10% av de 202 ordene som viser en redusert form i forhold til st spr. Ordene kan inndeles i tre typer:

1. De som mister førstestavelsen(e)
2. De som mister en mellomstavelse
3. De som mister sluttstavelsen

1) Når førstestavelen faller bort, er det alltid en trykklett stavelse i st språk:

- a, Kapellveien -> /pi:vei/ (Bøyn.endelse har også falt bort)
- b, butikken -> /tiken/
- c, politibil -> /ti:bi:/ (To trykksvake førstestavelser)
- d, bensin -> /si:n/
- e, stasjon -> (su:n/

Bortfall av trykklette førstestavelser er et typisk trekk ved Paals språk. Men samtalematerialet viser også at han har mulighet til å forbedre uttalen, om han ikke blir forstått. Derfor hender det flere ganger at han kan korrigere seg selv: /tiken/ -> /butik/, /si:n/ -> /besi:n/. Enkelte av ordene har utviklet seg videre i løpet av de siste to årene. Det gjelder både de nettopp nevnte ord og andre av eksemplene ovenfor:

- a, /pi:vei/ -> /papi:vei/ (regressiv assimilasjon)
- c, /ti:/ -> /puti:/ (nå mangler bare mellomstavelen)

2) Når en mellomstavelse faller bort, vil også denne være relativt trykksvak:

- a, jagerfly -> /ja:fy/
- b, racersykkel -> /jæ:syken/
- c, etterpå -> /epo/
- d, ødelagt -> /ø:at/
- e, edderkopp -> /e:hop/
- f, foreløpig -> /fo:bi/
- g, skruesett -> /ø:set/

Når det gjelder denne type bortfall, viser ikke Paal noen særlige tegn til å forbedre uttalen. Det har ikke vært noen utvikling mot voksenspråket i løpet av de to årene, bortsett fra ved ett av ordene: e, /e:hop/ -> /edehop/.

De fleste ordene her er sammensatte. I et par av ordene ovenfor er det nettopp sammensetningen som er skyld i reduksjonen. Når Paal f eks bruker ordet skrue (g) alene, uttaler han dette /hæ;e/.

3) Eksemplene på bortfall av sluttstavelse er av noe forskjellig kategori. De fleste av dem er ikke særlig avvikende fra vanlig talemål:

- a, teen -> /te:n/
- b, boden -> /bu:n/
- c, bilen -> /bi:n/
- d, senere -> /se:ne/
- e, videre -> /vi:de/
- f, kjøre -> /sø:/
- g. fryktelig -> /fyke/

Her er ikke tatt med tilfeller der man kunne ventet bøyingsendelse. Denne type morfemer er lite utviklet i Paals språk. Den første kategorien (a, b, c,) er vel nokså vanlig uttale også i

st spr. Den andre kategorien (d,e,f) gjelder stavelse /re/. Bortfallet er rimelig siden Paal mangler /r/. Også disse kategorier bortfall gjelder relativt trykksvake stavelser.

De 19 ordene som viser stavelsereduksjon, kjennetegnes alle ved at det er trykksvake stavelser i st spr som faller bort.

Paal er 14 år og har et relativt stort ordforråd. Mange av ordene han bruker har ganske mange stavelser i voksenspråket. Som i ett av eksemplene ovenfor må han ofte redusere med to stavelser. Da kan ordene bli ganske avvikende, noe som disse eksemplene fra notater bekrefter:

a, Glassmagasinet -> /asi:n/

b, forstørrelsesglass -> /føsedas/

c, transformatoren -> /batun/ (også plosivering av nasalen)

Legg merke til b: Her har Paal med begynner-konsonant fra første stavelse (/f/), vokalen fra andre stavelse (/ø/) og /se/ fra fjerde stavelse!

Utelatelse av enkeltkonsonanter

Når jeg her sammenlikner Paals og st spr's enkeltkonsonanter, er ord med stavelsereduksjon utelukket herfra.

Nedenfor er en oversikt over hvilke enkeltkonsonanter som faller bort i de forskjellige stillinger av ordet, samt hyppigheten av bortfallene. Sekvensene med parentes rundt dreier seg om konsonantforbindelser, som Paal normalt forenkler til én konsonant.

Tabell 7

	p	d	k	g	n	l	f	v	j	r	(rl)	(pr)	(dn)	Sum
Initialt	1	1	1	9	1	4	2	3				1		23
Medialt				2	3					3	1		1	10
Finalt		1		1	2					5				9
Sum	1	1	1	1	3	14	1	4	2	11	1	1	1	42

Oversikten viser at tendensen til bortfall er størst i begynnelsen av ord, og at bortfallene stort sett dreier seg om /l/ og /r/.

/r/-bortfallet skyldes selvsagt først og fremst at Paal mangler dette fonemet. Likevel erstatter han ofte /r/ med en annen lyd.

Enkelte av ordene som viser bortfall, kan også opptre med konsonant i materialet. Vi finner varianter som:

1. /y:se/, /jy:se/ og /ny:se/ (lyse)

2. /e:se/, /je:se/ og /le:se/ (lese)

3. /æ:sebi:/, /æ:sebiil/ og /jæ:sebiil/ (racerbil)

At ordene kan variere i uttale, er ikke så originalt og vil vel ofte ha sammenheng med ordets plass i konteksten. I Paals tilfelle dreier det seg også om problemer med å uttale l-lyden, særlig i begynnerposisjon.

Ved tre av bortfallene i initial stilling dreier det seg om trykklette førstestavelser. Dette gjelder for begge labial-bortfallene:

punkttert -> /ute:t/

propell -> /upel/

Bortfall av medialkonsonantene kan ha sammenheng med sammen-setning av morfemer. Som et eksempel kan nevnes Paals lengste ord med hensyn til stavelser:

hesteracerløp -> /heseæ:seø:p/

Her har både Paals erstatter for /r/, nemlig /j/, og /l/ falt bort.

I noen sammensetninger finner vi bortfall av den første av to konsonanter som støter sammen:

kranbil -> /ka:bi:/ (også bortfall av final konsonant)

sykkeltur -> /syketu:/

tilhenger -> /ti:hene/

håndtak -> /ho:ta:k/

I de to siste eksemplene ser vi at Paal har forlenget den foregående korte vokal som erstatning for konsonantbortfallet.

Det relativt store antall /r/-bortfall i final posisjon skyldes at Paal ytterst sjelden erstatter /r/ i slutten av ord (før -> /fø:/, der -> /de:/).

Som en konklusjon kan man si at bortfall av enkeltkonsonanter spesielt rammer /l/ og /r/. Paal mangler /r/, og har problemer med å uttale /l/, spesielt i begynnerposisjon. Sammensatte ord, trykklette stavelser og kontekstforhold er også viktige faktorer ved

Forenkling av konsonantgrupper

Blant de 202 forskjellige ordene fra materialet finner vi 60 forenklinger av kons.grupper, 27 i begynnerposisjon og 33 i medial- eller sluttposisjon. For å finne frem til regler Paal bruker ved sin forenkling, har jeg benyttet meg av den anledning jeg har til å registrere hans uttale i dagliglivet

Forenkling av kons.grupper i begynnerposisjon. Det er naturlig å dele denne gruppen i to: de konsonantgruppene som i st spr har /s/ som K₁ (førstekonsonant) og de som ikke har /s/ som K₁. Nedenfor er vist hvordan Paal forenkler disse to formene for konsonantgrupper. De 27 tilfellene viser 18 forskjellige kombinasjoner:

K₁ = s

K₁ ≠ s

sp og spr -> b
 sm -> m
 sv -> v
 st, stj, str -> d eller h
 skr -> h
 sl -> s

pl -> p
 br -> b
 tr -> t
 dr -> d
 kr og kl -> t, d, k eller h
 fl og fr -> f
 kn -> n

Den første kolonnen viser at Paal utelater K₁, når denne er /s/, men han gjør ett unntak, nemlig ved kombinasjonen /sl/. Notatene mine bekrefter at han ved enhver /sl/-kombinasjon utelater /l/. Det spørres om ikke dette unntaket skyldes den svake stilling /l/ har i Paals uttale ellers også.

Dessuten viser kolonnen at /s/ + ustemt plosiv kan bli forenklet til stemt plosiv. Dette er naturlig, fordi plosivene etter /s/ er svært lite aspirert og derfor høres ut som stemte. Ved /skr/-kombinasjonene forenkler han imidlertid til /h/.

Den andre kolonnen viser at når K₁ ikke er /s/, forenkler Paal konsonantkombinasjonen til K₁ bortsett fra de tilfellene der han bruker erstatter. Også her gjør han ett unntak: Enhver /kn/-kombinasjon i begynnerposisjon blir forenklet til /n/. (Dette unntak minner om engelsk språk og om setesdalsdialekten!)

Begge kolonnene forteller at samme konsonantkombinasjon kan ha flere ulike forenkler. Mer om dette blir omtalt i kapitlet nedenfor om erstatning.

Linell og Jennische (1980) peker på tendensen hos barn til å stryke K₁ når denne er /s/, og beholde den når den ikke er /s/. Paal ser derfor ut til å bruke en vanlig regel, når han forenkler konsonantkombinasjoner i begynnerposisjon.

Forenkling av konsonantgrupper i medial- eller sluttstilling.

De 32 tilfellene i denne gruppen utgjør 19 forskjellige konsonantkombinasjoner. Dette er bare et lite fåtall av voksenspråkets muligheter til å kombinere konsonanter i disse stillinger. Jeg har likevel prøvd å finne frem til regler Paal bruker. Også her er det naturlig i første omgang å dele inn i grupper med og uten /s/:

Konsonantgrupper med /s/

sk ->
 st ->
 str ->
 rkst ->   s
 ns ->
 nsk ->

Konsonantgrupper uten /s/

/l/-bortfall: pl -> p
 fl -> f
 lv -> v
 lk -> k
 lg -> g
 /r/-bortfall: tr -> t
 rj -> j
 rk -> k
 rf -> f

nasal-bortfall: mp -> p
                  njkt -> t
frikativ beholdes: ft -> f
fremre nasal " " : gn -> n

Inndelingen som er gjort av mediale og finale konsonantgrupper forteller at ved enhver forenkling av grupper som inneholder /s/, vil /s/ bli beholdt og de andre konsonantene falle bort. Dette kan muligens forklare den relativt store gruppen av ord som har /s/ i medial posisjon (se tabell 6). (Kombinasjonen /rkst/ gjelder ordet verksted, som Paal ikke oppfatter som et sammensatt ord.) I gruppen uten /s/ finner vi stort sett en kombinasjon av obstruent og nasal/likvid. De sistnevnte faller bort, mens obstruenter som plosivene /p/, /t/, /k/ og /g/ og frikativene /f/ og /v/ blir beholdt.

Når to obstruenter kombineres (/ft/) ser frikativen ut til å være den sterkeste. Sammenholdt med den gruppen som inneholder /s/ kan det være rimelig å antyde at frikativer som /s/ og /f/ "overlever" ved forenkling av mediale og finale konsonantgrupper.

Sammendrag. Ut fra Paals forenkling av konsonantgrupper kan man trekke enkelte regler. Disse er forskjellige for konsonantgrupper i begynnerposisjon og for konsonantgrupper i medial/final-posisjon:

Ved grupper i begynnerposisjon stryker Paal K₁ (førstekonsonanten), når denne er /s/. Når K₁ ikke er /s/, beholder han denne.

Ved konsonantgrupper i medial eller final stilling forenkles konsonantgruppen til /s/, om dette fonem finnes i gruppen. I konsonantkombinasjoner uten /s/ har obstruentene en sterkere stilling enn likvider og nasaler, som faller bort ved forenklingen. Om gruppen består av en frikativ og en plosiv, faller plosiven bort.

Erstatning

Blant de 202 ordene finnes 46 eksempler på at Paal erstatter en konsonant med et annet fonem. 20 av disse gjelder konsonanter i begynnerposisjon, og 26 dreier seg om konsonanter i medial/final posisjon. Da jeg stort sett vil konsentrere meg om Paals erstatning av begynnerkonsonanter, vil jeg bare nevne kort hva slags erstatninger vi finner i de andre posisjonene av ordet.

Erstatning av konsonanter i medial el final stilling. Jeg har nevnt tidligere at Paal mangler en del av st språkets konsonantfonemer, bl a apikalene. I voksenspråket opptreer disse lydene bare i medial el final stilling. 2/3 av hans erstatninger i disse stillingene

gjelder nettopp disse fonemene. De blir alle erstattet av laminaler. Det samme gjelder dorçalen /ŋ/. Dessuten er det et par eksempler på at /j/ erstatter Paals manglende /r/. Eks:bore ->/bo:je/

Resten av erstatningene fordeler seg slik:

- a) 4 tilfeller der /n/ erstatter /l/ eller /r/ i final posisjon.
Eks: sykkel -> /syken/, motor -> /muhun/ (I siste eksemplet kan /n/ muligens oppfattes som bøyningssendelse.)
- b) 2 tilfeller der /h/ erstatter /k/ eller /t/. Eks: edderkopp -> /e:hopp/, motor ->/muhun/
- c) 3 tilfeller der /l/ blir erstattet av /j/ eller /i/. Eks: male -> /ma:je/, fylle ->/fyje/, melk ->/meik/

Ad c). Det siste eksemplet viser at /l/ foran konsonant kan erstattes av en vokal. Vi får dermed en diftong som erstatning for kort vokal +/l/. Denne form for erstatning er meget vanlig for Paal og gjelder ikke bare /l/, men også nasaler i førkonsonantisk posisjon: felgen ->/feigen/, hjelm ->/jeim/, asfalt ->/ahai/, bremse ->/beise/, Wenke ->/veike/.

Før vi går over til Paals erstattere av begynnerkonsonanter, bør det pekes på at materialet ikke viser noen eksempler på at bakre konsonanter som /k/ og /g/ i medial eller final stilling blir erstattet av /t/ og /d/.

Erstatning av konsonanter i begynnerposisjon. Skjemaet nedenfor forteller hvordan Paals konsonantfonemer (den vannrette rekken) tilsvarer standardspråkets konsonanter (den loddrette rekken) i begynnelsen av ord. Jeg bygger både på de 20 ordene fra materialet og på store mengder noterte ord. Det vil være et krav at minst fem ulike ord opptrer med samme form for erstatning. Tilfeller der regelen om regressiv assimilasjon tydelig har gjort seg gjeldende, vil ikke bli registrert i dette skjemaet. Assimilasjon blir tatt opp i kapitlet nedenfor.

Tabell 8

	p	b	t	d	k	g	m	n	l	f	v	s	h	j	(Paals fonemer)
st språk															
↓ P	x														
b		x													
t			x												
d				x											
k			x		x									x	
g				x		x									
m							x								
n								x	x						
l								x	x					x	
r									x					x	
f										x					
v											x				
s												x			
š													x		
h														x	
ç												x	x		
j															x
sk(r)															x

Av skjemaet går det frem at Paal i tillegg til å bruke fonemene adekvat, også bruker erstatning. Noen fonemer blir aldri brukt som erstattere. Det gjelder alle labialene og de to dorsale plosivene.

Alle laminalene blir brukt som erstattere. Fremre plosiver som /t/ og /d/ erstatter dorsale /k/ og /g/. Dessuten opptrer laminalen /s/ som erstatter for apikalen /š/ og dorsalen /ç/. Disse erstatningstypene er vel kjente fra barns fonologiske utvikling (Vanvik 1971, Linell 1980).

At /j/ erstatter likvidene /l/ og /r/ er også et vanlig trekk hos mange barn. Skjemaet viser også at /l/ kan erstatte /r/. Dette er en relativt ny erstatning som dukker opp i stadig flere ord.

Det som kan virke påfallende i dette skjemaet er 1) forholdet mellom fonemene /l/ og /n/ og 2) at Paal i tillegg til å bruke et fonem adekvat opererer med flere typer erstattere for dette fonem.

1) Skjemaet forteller at /l/ kan erstatte /n/ og at /n/ kan erstatte /l/ i begynnerposisjon. Jeg har tidligere nevnt Paals problemer med å uttale /l/ i denne posisjon, og at lyden ofte uttales nasalt. I den siste tid har han også begynt å erstatte /n/ med /l/. Vi kan derfor ofte oppleve at han uttaler nett som både

/net/ og /let/ og at han uttaler lett med de samme variantene.

Jeg har svært vanskelig for å ta stilling til om dette er en fonetisk eller fonemisk svikt. Jeg vil nøye meg med å vise at ett og samme ord i materialet kan ha fire forskjellige uttalevarianter.

lese -> /le:se/, /je:se/, /ne:se/ og /e:se/

lage -> /la:ge/, /ja:ge/, /na:ge/ og /a:ge/

Vi finner her at i tillegg til konsonantbortfall og adekvat uttale av /l/ opptrer både /n/ og /j/ som erstattere.

2) Eksemplet med /l/ og erstatterne viser at Paal bruker flere erstattere for samme fonem. I like stor grad gjør dette seg gjeldende ved hans erstatning av /k/ samt konsonantforbindelser med /k/ som førstekonsonant. Nedenfor vises hvordan st spr's /k/, /kl/ og /kr/ blir gjengitt av Paal i forskjellige ord.

	k -> /k/	k -> /h/	k -> /t/ eller /d/
K:	Kari -> /ka-i/ koke -> /ku:ke/	kam -> /ham/ komme -> /home/	kaste -> /tase/ kake -> /ta:ke/
KR:	kranbil -> /ka:bi:/	krem -> /he:m/	Kristin -> /ditin/
KL:	kløre -> /ku:e/	klut -> /hø:t/	klissete -> /dise/

Utvalget av eksempler viser at Paal i tillegg til å beherske /k/ erstatte med både /h/ og laminalene /t/ og /d/. Det er ikke mulig å finne frem til regler for bruken av de to erstatterne. Andre eksempler viser nemlig at han kan bruke begge erstatterne i samme ord:

kona -> /hu:na/ eller /tu:na/

krig -> /hi:g/ eller /ti:g/

Linell & Jennische (1980) peker på at noen barn ser ut til å velge /h/ som erstatte for stemmeløse obstruenter, mens andre bruker /t/. Det vises til den forskjellige utviklingen hos to svenske gutter. I Paals språk ser det ut som begge alternativene brukes. Det er likevel enkelte trekk som tyder på at /h/ har vært den opprinnelige erstatte for en del obstruenter, og at /d/ og /t/-erstatte er en viderutvikling.

For det første finner vi eksempler på at /h/ også erstatte andre obstruenter enn /k/. Den kan f eks erstatte konsonantforbindelser som st, str, stj:

stikke -> /hike/

strøm -> /høm/

stjerne -> /hæ:ne/ (også /dæ:ne/)

Vi finner også enkeltteksempler på at /h/ opptrer som erstatte for andre frikativer:

asfalt -> /ahai/

sofaen -> /hufan/

skinne -> /hine/

Jeg finner ingen eksempler ellers i Paals tale som forteller at /h/ erstatter /f/ eller /s/. Disse kan derfor muligens være "rester" fra en tidligere /h/-erstatning av stemmeløse obstruenter.

For det andre er det flere av Paals ord med /h/-erstatning fra samtalematerialet som nå, to år etter, er avløst av /t/ eller /d/:

/hel/ -> /tel/ (kveld)
/hik/ -> /dik/ (stikk)
/høm/ -> /døm/ (strøm)

Likevel finner vi de to typer erstattere for voksenspråkets /k/ side om side i Paals tale. Dessuten klarer han jo i enkelte ord å uttale /k/ i begynnerposisjon. Jeg har lurt svært på hva som bestemmer hvilken variant voksenspråkets /k/ får i Paals ord. Det er vanskelig å si noe sikkert om dette. Men det virker som /t/- eller /d/-erstatteren har fått lettere innpass i strukturer, der regressiv assimilasjon (laminalisering) får mulighet til å virke. Eksempler som /ty:se/ (klyse), /tate/ (klatre), /tase/ (kaste), /tano/ (kano) og /ti:ni/ (bikini) kan tyde på det.

Ved å be Paal gjenta ord etter meg, prøvde jeg å finne ut når det var lettest for han å uttale /k/ i begynnerposisjon. Jeg brukte for det meste "nonsens"ord ved denne "testen". Resultatet vises her:

kå -> /ko:/	kåkk -> /tok/
kø -> /kø:/	kølle -> /tøle/
ka -> /ka:/	katt -> /tat/ o a

Man skal ikke trekke for vidtgående slutninger av en slik test, men mye taler for at det er atskillig lettere for Paal å uttale k-lyden i en enkel sekvens som KV fremfor i sekvenser som KVK og KVKV.

Sammendrag. Når Paals uttale av ord sammenliknes med st spr viser det seg at han erstatter de lydene han mangler med andre "nærtliggende" lyder. Selv om han bruker /l/, blir denne ofte erstattet i alle stillinger i ordet. Fonemene /l/ og /n/ opptrer av og til som erstattere for hverandre i begynnerposisjon. Mens han klarer å uttale /k/ og /g/ i medial og final stilling (bortsett fra ett unntak), viser sammenlikningen at han sjelden uttaler disse adekvat i begynnerposisjon. De vil ofte bli erstattet av de tilsvarende laminal plosivene. Dessuten bruker han også erstatteren /h/ for /k/ og en del andre stemmeløse obstruenter. Det betyr at han i tillegg til å bruke /k/ adekvat i noen få ord i begynnerposisjon, har to forskjellige erstattere for dette fonem.

Andre prosesser i Paals fonologi.

Assimilasjon. Alle konsonanter kjennetegnes ved forskjellige trekk. Noen utmerker seg ved at de artikuleres med leppen (labialene), andre kjennetegnes ved at de artikuleres med en eksplosjonsliknende lyd (plosivene), mens atter andre lyder kan ha som særmerke at luft blåses ut gjennom en trang passasje (frikativene). Slike trekk ved konsonanter kan påvirke konsonanter i naboomgivelser. Oftest påvirkes konsonanter foran (regressiv assimilasjon), mens vi også kjenner til at den etterfølgende konsonant kan påvirkes (progressiv assimilasjon). Fra voksenspråket kan nevnes eksemplet konfirmasjon. Uttalen av /nf/ her vil ofte bli /mf/, nasalen er altså blitt labial på grunn av /f/. Dette kalles for nærassimilasjon, fordi det gjelder nærmest nabolyd.

Vi finner ingen eksempler på nærassimilasjon i Paals språk, fordi han så å si aldri bruker konsonantforbindelser. Men eksemplene nedenfor viser at fjernassimilasjon kan opptre:

Friksjon: risgrøt -> /i:sø:rs/
full fart -> /fʉ:fas/

De to eksemplene ovenfor viser progressiv assimilasjon, mens de tre neste viser regressiv assimilasjon:

Plosivering: Vigdis -> /didis/ (også laminalisering)
liten -> /di:ten/
fiskeben -> /bisebe:n/

Labialisering: banan -> /bama:n/
klubb -> /pub/
Tab -> /pab/
stripe -> /bi:pe/
kubbe -> /pube/
krabbe -> /pabe/

Det første av eksemplene med labialisering viser progressiv assimilasjon, mens de andre viser regressiv assimilasjon. Den sistnevnte gjør seg spesielt gjeldende i Paals språk nå i skrivende stund og begrenser seg til labialisering av plosiver.

Omkastning. Omkastning av lyder (metatese), særlig av konsonanter, er et kjent trekk ved språk i utvikling. De fleste har vel hørt barn si /risp/ istedenfor /rips/ og /talve/ istedenfor /tavle/.

Siden Paal ikke bruker konsonantgrupper i noen særlig grad, finner vi heller ikke denne type omkastning i språkets hans. Men en annen form for metatese, som var i sin begynnelse da kassett-samtalene pågikk, har etter hvert opptrådt i så mange ord at det er be-

rettiget å snakke om en regel: Ord som inneholder /l/ + vokal (særlig /i/) vil få denne sekvensen omkastet til vokal + /l/.

Eksempelene nedenfor viser at det helst er i slutten av ord denne prosessen foregår:

1. Dagali -> /da:il/	5. vanskelig -> /vahil/
2. Rut-Eli -> /ʊtne:il/	6. Torsetlia -> /tu:setila/
3. deilig -> /dæ:il/	7. firfisle -> /fisil/
4. koselig -> /hu:sil/	8. Albert -> /la:bet/

I eksempel 7 er /le/ blitt til /il/. At firfisle ved stavelsesbortfall og metatese kan uttales /fisil/ er rimelig, men at lefse uttales /fesil/ eller /vesil/ er kanskje ikke fullt så forståelig. Her er det nok minst to prosesser som gjør seg gjeldende samtidig. Den ene må vi anta er metatese (/le/ -> /il/), selv om sekvensen har hoppet fra første til siste stavelse. Den andre prosessen som ser ut til å ha gjort seg gjeldende i lefse-eksemplet, har jeg ikke funnet beskrevet i teorier om barnefonologi. Siden vi nettopp har sett eksempler på omkastning, kunne det være fristende å kalle denne spesielle prosessen for:

Fremkasting. Ved en del ord som i medial eller final posisjon inneholder en konsonantgruppe, ser det ut til at Paal "kaster" den første av konsonantene frem til begynnelsen av ordet. Denne konsonant overtar plassen til normaluttalens førstekonsonant.

1. lefse -> /fesil/, /vesil/
2. veps -> /bes/
3. kreps -> /pes/
4. grapesoda (/græ:psu:da/) -> /pæ:su:da/
5. rips, gips -> /bis/
6. valp -> (la:p/

Ved 2 og 3 ser det ut til at Paal bruker stemthetstrekket til å skille de to ordene. Ved fremkasting av /p/ vil jo begge ordene få lik uttale, men siden veps har en stemt begynnerkonsonant og kreps har en ustemt, bruker Paal det tilsvarende trekk ved sin fremkastede plosiv. Ved ordene i 5 har han ikke denne mulighet, siden begge begynner med stemt konsonant.

Vi ser at prosesser som assimilasjon, omkasting og "fremkasting" kan gi store avvik i forhold til standarduttalen. Ved normal uttaleutvikling vil perioder med slike prosesser vare en kort tid. Prosessene er bare utviklingstrekk på vei mot voksenuttalen. Hvor lenge de vil vare i Paals språk er ikke godt å si. Den ovenfornevnte metatese-regelen har til nå strukket seg over en periode på vel to år.

Jeg har likevel registrert at han ikke er 100% bundet av prosessene. For ikke lenge siden brukte han ett av sine ord, som er

underlagt regelen om assimilasjon. Da han ikke ble forstått, var han i stand til å forbedre uttalen, slik at /bop/ ble til /dop/ (stropp). Det viser at han muligens er seg bevisst sin avvikende uttale.

KONKLUSJON

Paals tale består for det meste av en- og tostavelsesord, men samtalematerialet viser at han også behersker ord med opp til fem stavelser. Undersøkelsen av strukturen i ordene forteller at KV- og KVKV-strukturer utgjør de største gruppene.

Paal har alle vokalfonemene i språket vårt, mens konsonantinnholdet er mangelfullt i forhold til Oslo-dialekten. Han mangler alle apikalene, dessuten /ŋ/, /g/ og /r/. Disse blir erstattet av andre fonemer. Men /r/ blir ofte utelatt. Dette gjelder også for /l/, som tydeligvis er en vanskelig lyd for Paal. Han skifter mellom å bruke det adekvat, erstatte det med andre lyder, og utelate det.

Dorsale plosiver står svakt i begynnerposisjon, men blir brukt adekvat i andre posisjoner av ordet. Når han ikke mestrer disse i begynnerposisjon, blir de erstattet av de tilsvarende laminalene.

Et særtrekk ved Paals erstatninger er at han opererer med flere typer erstattere for samme fonem. Eksempelvis er både laminal plosiver og /h/ viktige erstattere for /k/ og konsonantgrupper med dette fonem.

De fleste konsonantkombinasjoner blir forenklet i Paals språk. Han ser ut til å følge spesielle regler, når han forenkler. Noen typer konsonantkombinasjoner klarer han imidlertid, om ikke helt konsekvent, nemlig sekvensene /ls/, /ns/ og /ŋk/. I det siste har jeg også registrert /lt/. Kombinasjonene har det felles at førstekonsonanten er nasal eller lateral. Dessuten har K_1 og K_2 i disse forbindelsene samme artikulasjonssted.

Der er en del eksempler på stavelsebortfall. Dette gjelder oftest i sammensatte ord og går gjerne ut over relativt trykklette stavelser. Når lengre ord opptrer i kontekst, kan også initial- eller finalkonsonanter falle bort.

En del regler eller prosesser gjør seg gjeldende i Paals fonologi. Disse prosessene kan ofte gi svært avvikende uttale i forhold til standardspråket.

Når Paal ikke blir forstått, fordi uttalen er avvikende, viser han til en viss grad evne til å forbedre uttalen. Min erfaring med han er at mangel på forståelse fra dialogpartnerens side er et bedre utgangspunkt for forbedret uttale enn strukturerte imitasjonsøvelser.

Hvordan stemmer så Jakobsons teori med Paal fonologi? Teorien om at KV- og KVKV-strukturer er foretrukne, passer bra. De utgjør

jo i Paals språk de største gruppene. At bakre konsonanter kommer senere enn de fremre, stemmer forsåvidt med at Paal har problemer med /g/ og /k/ i begynnerposisjon. At han erstatter disse med /d/ og /t/ er også i tråd med teorien. Men at /h/ også er en viktig erstatter og derfor må betraktes som et tidlig fonem hos Paal, passer ikke fullt så godt med teorien.

Er Paals fonologi avvikende eller bare forsinket? Er med andre ord Paals trinn i utviklingen representativt for et trinn i normal uttaleutvikling? Linell & Jennische (1980) fremhever sterkt at barn bruker ulike strategier under utviklingen og at det innenfor forskningens nåværende stadium er umulig å svare på et slikt spørsmål (s.79). Ikke desto mindre preges uttaleutviklingen hos forskjellige barn ofte av de samme prosesser. Undersøkelsen av Paals fonologi viser få trekk som ikke er beskrevet i teorier om barnefonologi.

Jeg har tidligere nevnt, under avsnittet om erstatning, at Paal bruker både /h/ og laminale plosiver som erstatning for /k/. Det er mye som tyder på at /k/ skulle ha hatt følgende utvikling: /h/ -> /t/ -> /k/. I Paals språk finner vi alle tre utviklingstrinn samtidig. Kanskje kan dette sies å være avvikende i forhold til normal fonologisk utvikling?

Litteraturliste

- Bjorvand m fl (red), 1983: Språkvitenskap
- Bloom, L. & M. Lahey, 1978: Language development and language disorder
- Jakobson, R. 1941: Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze
- Linell, P. & M. Jennische, 1980: Barns uttalsutveckling
- Magnusson, E. 1983: The phonology of language disordered children
- Michalsen, B. 1983: Språkstruktur og språkbruk hos en psykisk utviklingshemmet gutt
Hovedoppgave v/ Nordisk inst. for språk og litteratur

Elsæ Mundal:

HEILAGMANN SOM SA SEX
lausavise nr. 7 etter Óláfr Haraldsson

Som fleire andre kongar av hárfagreætta var Óláfr Haraldsson - seinare den heilage - ein ikkje ubetydeleg skald; og som fleire av forfedrane og etterkomarane sine i den norske kongeætta var han også, etter det kjeldene fortel, kvenna-maðr ágætr. Erotisk dikting skulle vere eit ganske naturleg resultat av denne kombinasjonen av evner og anlegg. Og mellom dei overleverte strofene etter Óláfr Haraldsson, 18 1-talet,¹⁾ er det mange som kan karakteriserast som man-songar, dvs. kjærleiksdikt. Dette er også til dels erotisk farga kjærleiksdikting; og i nokre tilfelle kan ein i desse strofene finne ein dobbelbotn der den underliggjande tydinga nærmast må karakteriserast som erotisk/pornografisk dikting.

I denne artikkelen vil eg sjå nærmare på ei av lausavisene til Óláfr Haraldsson, vise nr. 7 i Finnur Jónsson: Den norsk-islandske skjaldedigtning:

Vandfæra er vorrar
varbliks fyrir Stad miklu
þrey ek væm aldr til eyjar
aurbordz enn var forðum.

nu er fyrir hofn þa er hafna
hlunn sæfuar ma ek æfua
gunnhultinga griott 2)
golvþorps boda vorpit.

Denne visa er etter dei tradisjonelle tolkingane ei ganske harmlaus kjærleiksvise.³⁾ Men eg har ein sterk mistanke om at forskarane av skaldedikt i nyare tid her har gjort stor urett mot Óláfr Haraldssons talent som pronografisk diktar.

I lausavise nr. 7 minnest Óláfr Haraldsson eit forhold han ein gong hadde til ei kvinne som heitte Steinvør.⁴⁾ Den same kvinna diktar han også om i lausavise nr. 4 og i siste halvstrofe av str. 9 i den flokken som han etter tradisjonen i Legendariske saga og Flateyjarbók skal ha dikta etter å ha vunne London (ikkje med under Óláfr Haraldssons strofer i Den norsk-islandske skjaldedigtning). Truleg er det også denne kvinna det er sikta til i lausavise nr. 5 (identisk med strofe 3 i den før nemnde flokken). Kanskje er siste halvstrofa av str. 9 i flokken identisk med ei opphavlegare form av lausavise nr. 5 (strofe 3 i flokken), sjå note 1. I alle høve ser det ut for at denne Steinvør er ei kvinne som har gjort eit betydeleg inntrykk på kongen. Tankane hans krinsar om henne i fleire strofer som etter tradisjonen skal vere dikta på heilt ulike tidspunkt. Lausavise nr. 4 står både i Flateyjarbók og i Bergsbók, medan lausavise nr. 5 og 7 står berre i Flateyjarbók. Visene står i Flateyjarbók som del av teksten i artiklane frå Styrmis Olavssaga. Og parallelltekstane i Bergsbók må også - eventuelt gjennom mellomlekk(ar) - ha dette stoffet frå Styrmir. Både Flateyjarbók og Bergsbók gjev dei same faktiske opplysningane om kong Óláfr Haraldsson og Steinvør, men i Bergsbók er forfattarkommentarane noko fyldigare enn i Flateyjarbók. Til gjengjeld er sjølve lausavise nr. 7 ikkje komen med i Bergsbók.

Eg siterer i det følgjande teksten frå Flateyjarbók og Bergsbók, der visene om Steinvør står, fullt ut, for konteksten og dei opplysningar om faktiske forhold som prosatekstane kring visene gjev, kan yte god hjelp i tolkinga.

Første artikkel frå Styrmis Olavssaga i Flateyjarbók fortel om kongens reaksjon då han får vite at Steinvør er gift. Prosateksten i denne artikkelen står som ramme-
forteljing kring lausavise nr. 4:

5)

Þat bar til þa er Olafur konungr var i Englandi ok hann hafdi med sinni list ok radleitni vnnit Lunduna borg hitti hann kaupmenn nockura þa er komnir voro af Noregi vestr þangat hann spurdi þa tipenda or landinu ok einkum vandligast spurdi hann at modur sinni ok stiuþfaudur kaupmenn sogdu slíkt er hann spurdi. þat vard i vid ræðum þeirra at Olafur konungr spurdi at konu þeirri norænni er Steinuor het. su hafdi kollud verit þocka kona Olafs. kaupmenn^{a)} sogdu at hon var manni gift. Olafur spurdi huerium hon væri gift. þeir sogdu at sa madr hetu Þoruadr er hana ætti. ok væri kalladr galli. Olafur spurdi huat manna hann væri. þeir sogdu at hann var einn bondi ok byr fyrir nordan Stad i Noregi ok Steinuor var þangat komin til buss med honum. þa kuat Olafur konungr visu þessa.

Baul er þat er lind i landi
landrifs fyrir ver handan
gull merkt vid galla
griot aulnis skal faulna.

þan munda ok vid villa
valklifs medan ok lifa
alln erumk biork at bolful
bandz al grænann standa.

nu skiliaz þeir Olafur konungr ok kaupmenninir at sua mæltu.

---

a) þ glemt i cod.

Artikkel nr. 5 frá Styrmiss Olavssaga er rammeforteljing
kring lausavise nr. 7:

6)

Þat barst at einu sinni þær Olafur konungr hin helgi for a skipum fyrir land fram. med hird monnum sinum þar er Þoruadr galli atti garda alandi vppi skamt fra sio ok þau Steinuor er fyrr var nefnd. þa spurdu hirdmenn konungs ef hann villdi þar at landi leogia ok hitta Steinuoru vinkonu sina. konungr suarar ok kuad visu þessa.

Vandfæna er vorrar
varblita fyrir Stad miklu
þrey ok vm aldr til eylar
aurbordz enn var fordum.

nu er fyrir hofn þa er hafna
hlunn æfuar ma ok æfua
gannhullinga grioti
geirþorps boda vorpit.

Eigi skal ek nu her vndir land leogia sagdi konungr. af þui at mer somir meikr at gera vilia guds helldr enn lifua eftir minni fyst rangri. Nu ma²⁾ af slikum lutum sia huersu mikil hann vnni almatkum gudi er hann virði meira vilia guds i himinniki enn sina eiginliga fyst.

---

²⁾ mgl. cod.

Bergsbók har parallelltekst til artiklane i Flateyjarbók.

Den lyder såleis:

af Olafui konungi 7).

Þat bar til þa er Olafur konungr var staddr i Englandi med lidi [Art. 1] sinu ok hafdi veit sitt lid Adalradi Engla konungi sem fyr var sagt. þa hitti hann kaup menn er komner uoro af Noregi ok spurdi þa tidenda or landinv sva spurdi hann at modr sinni ok avdrum kvnleka monnum ok einkum at konu þeirri er Steinvn het er hann lagdi elsku a sem hann var heima i Noregi. en kavpp menn sogdv at hon var manni gefin þeim er Þorualldr het ok uar kalladr galli er bio fyrer nordan Stad Olafur²⁾ bra þa til ok kvad visu.

ból er þat er lland i landi
lendris fyrer uor handan
gull med galli
grlott olna skal fœlva

þan munda ek uld ullu
ualklifs medann ek lifda
almkrok blok at bolvi
bannar algranann standa.

²⁾ fr glemt i hskr.

ekki taladi *Olafr konungr* fleira uid sagða kápmenn i því sinni en
sua uirdv menn sem *Olafr* mislikadi giptingg *Steinvnar*. Maugum
arvm sidar sem *Olafr* uar konungr i *Noregi* bar sva til eitt huert
sinn ath hann for a skipi med hird monnum sinvm þar fyrer land
fram er Þorualldr galli atti bygd fyrer ofan skamt fra sio. hird menn
spvrðv med gamni hvort hann uilldi ecki þar til landa leggja ok
finna *Steinvnni* vinkonv sina. konungr svarar. voro þeir dagar er
mer þotti af krokr litill leidar minar at hitta *Steinvnni* ok en veri
þat vilin. En þo skal ecki leggja her til landz þvíath mer somer
frammar at gera guds uilia^{a)} ok geyma hans bodorda en ganga fram
j ollum hlvtvm epter ravngvm girndum mins likama ok holldzins^{b)}
fvstvm ok uuinarrrens aeggian er jafnan stundar med sinum falslegum
prettvm at fella oss i uoru uid skipti. nv ma af þuiliku marka hversv
Olafr mundi mikit vna sinvm skapara ok hversv opt hann mundi
briota sin uilia fyrer hans ast. sva ma ok skilia hversv karlmannlega^{c)}
hann mundi strida^{d)} sinum uvinvm ok sigraz a þeim fyllandi þat
godlickt bodord er hann baud sinum lerisuenvm sva segiande. estote
fortis^{e)} in bello et cetera. Verit styrker i orrosto ok beriz uid fornann
eitorm ok munu þer taka j aumbunn ydars^{f)} erfidis eilift riki.
þuilik guds bodord hafdi *Olafr* jafnann ser j mvnni ok því van hann
optlega^{g)} fagran sigr sva med andlegum vuinvm sem a likamlegvm
takandi þar fyrer af gvdi fagra avmbun bedi j stvndlegv lifi^{h)} ok j
andlegu. þvíath almattigr gud uirdi hann þers macklegan fyrer trvlega
þionustv er hann ueiti honvm leynilega ok openberlega sem uida
birtiz j hans lifi.

[Art. 5]

[Art. 3]

^{a)} herefter *Íf. cod. et overflødig m.* ^{b)} s *glemt i cod.* ^{c)} *skr. karmann.*

^{d)} *sdl. cod., standa Nordal.* ^{e)} *sdl. cod. for fortes.* ^{f)} *skr. ydrars.* ^{g)} *skr. oplega.*

^{h)} i (2) *glemt i cod.*

Siste del av den teksten som i Bergsbók knyter seg til episoden der kongen vel å sigle forbi garden til Steinvør og ikkje vitje henne, står som artikkel nr. 3 frå Styrmis Olavssaga i Flateyjarbók, og står der som kommentar til den flokken Óláfr Haraldsson skulle ha kvede etter at han tok London. I Flateyjarbók lyder teksten såleis:

8)

Nu ma þat sia af þessum visum at Ólafr konungr mvn opt komit hafa i likamligar orrostor her a iardriki. enn þo hefir hann optar stritt andaliga i moti fiandanum. ok sua opt sem hann sigradizst likamliga a vvinum sinum. þa sigradi hann þo optar vbreinann anda i andligri holm gongu. þeirri er hann huern dag hadi i mot honum. verandi eigi vminnigr huat gud bydr in ewangelio. Estote fortes in^{a)} bello. þat er sua at skilia. veri þer styrkir i orrosto ok berizt vid fornann eitrm orm ok mvnu þer taka eylift riki. þetta sama bodord hellt þessi guds kappi enn agæti Ólafr at hann bardiz dagliga vid hinn forna fianda ok fyrir þat sama strid odladiz hann af vorum herra eylifa dyrd himinrikis.

a) rettet, i cod.

Både lausavise nr. 4 og nr. 7 står i Flateyjarbók som den effektfulle avslutninga på ein anekdote - i Bergsbók gjeld dette berre lausavise nr. 4 i og med at nr. 7 er stroken. Teksten som følgjer etter lausavise nr. 7, høyrer ikkje til ein opphavleg anekdote. Denne delen av teksten er heilt tydeleg eit forfatterprodukt. Strofa tener som utgangspunkt for forfattaren til å vise kor djervt kongen kjempa mot store freistingar. Dette bør ein avgjort ha in mente når ein tolkar strofa, for etter dei tradisjonelle tolkingane gjev ikkje innhaldet i strofa eit særleg godt utgangspunkt for eit moraliserande avsnitt om synd og freistingar. Rett nok seier kongen at han saknar Steinvør; men det er etter mitt syn ei noko for uskuldig synd til å rettferdiggjere både teksten forfattaren har lagt kongen i munnen som kommentar til strofa, og den eigentlege forfattarkommentaren.

Lausavise nr. 4: Bøl er þat... fortel at det ikkje var gledeleg nytt for Óláfr Haraldsson at Steinvør var gift. Lausavise nr. 7 vart etter det konteksten fortel, kveden fleire år seinare då kongen siglde forbi den garden der Steinvør no budde med mannen sin. Hirdmennene spør,

Bergsbók legg til med gamni, om kongen ikkje vil vitje gamlekjærasten sin, og kongen svarar med strofa: Vandfoerra es...

Dette svaret har i hovudsak vore tolka nokså likt av forskarane. Tolkinga av første halvstrofe er det inga usemje om. Her seier kongen at det er mykje vanskelegare å reise til Steinvør no enn det var tidlegare, og at han alltid vil sakne henne. Ei nærmare gjennomgåing av denne første halvstrofa skal eg kome attende til. Når det gjeld andre halvstrofa, finst visse - om ikkje så svært store - skilnader i tolkinga. Det er også dei som har sagt at andre halvstrofa ikkje gjev god meining.

Denne siste halvstrofa inneheld fleire kjenningar. Den første av desse, i handskriftet: hlunn sæfuar (akk.) er alle samde om er ein kjenning for 'skip'. Ordet hlunn vert lese som hlyn. Dette er eigentleg inga større retting, for fonemet /y/ vert ofte gjengjeve med skriftteiknet u i handskrifta. Ordet hlynr tyder 'lønnetre'; og sævar hlyn (akk.) høyrer til ein vanleg kjenningskategori for skip.

Den prosaiske ordfølgja (normalisert form) og tydinga av dei to første verslinene i andre halvstrofa skulle vere klar:

nú's fyr høfn, þás mák æva hafna hlyn sævar ... 'no er for den hamn der som eg aldri (meir) kan hamne (mitt) skip ...'
Eit eller anna er orpit 'kasta' (siste ordet i strofa) framfor denne hamna slik at ho er stengd - men kva? Her er det strofa er dunkel, og oppfatningane av tydinga noko delte.

Finnur Jónsson normaliserte/retta gunn til gný og boda til boði, og tok saman geirþorps hvítinga (huitinga) gný-boði som ein kjenning med grunnord i nominativ. Det som var kasta framfor hamna, kunne i det tilfellet ikkje verte noko anna enn grjóti (grioti, dat.) 'stein'. Hamna vart altså stengd med stein. Og den stein det er tale om, er stein som er ført saman framfor hamna av brenningane.⁹⁾ Etter

denne tolkinga er det naturkreftene som har stengt vegen til Steinvör for kongen.

geirþorps hvítinga gný-boði¹⁰⁾ tolkar Finnur Jónsson som ein kjenning for krigar. Men det kan ikkje nektast for at denne kjenningen verkar noko "overlessa". Eigentleg kunne gný-(gunn-) boði åleine vere krigarkjenning; geirþorps boði kunne vere kjenning for krigar og hvítinga boði kunne også vere kjenning for krigar.

Ein annan veikskap ved Finnur Jónssons lese måte er at han må gjere rettingar i teksten. Rettinga gunn til gný er kanskje ikkje heilt turvande. Rettinga frå den oblique forma boða til nom. boði må Finnur Jónsson gjere, for slik han tolkar strofa, må kjenningen stå som tiltale. I denne kjenningen vender kongen seg etter Finnur Jónssons tolking til ein av krigarane på skipet sitt.

E.A. Kock kritiserte lese måten til Finnur Jónsson.¹¹⁾ Han tok samem gunnhvítinga grjóti og geirþorps boða. geirþorps boða er framleis krigarkjenning, men står som omsynslekk, og står for kongen sjølv. Samanlikna med lese måten til Finnur Jónsson har denne lese måten den store føremunen at ein unngår å gjere rettingar mot handskriftet. I gunnhvítinga grjóti ser E.A. Kock ein kjenning for sverd,¹²⁾ og han omset med "blanka klingors sten."¹³⁾

Guðmundur Finnbogason kommenterer så vidt denne strofa av Oláfr Haraldsson i artikkelen "Bemærkninger om skjaldedigtningens 'kenningar'".¹⁴⁾ Hans einaste kommentar til strofa er:

I denne vise udtrykkes paa engang den søfarendes længsel efter øens lukkede havn og attraaen efter kvindens stængte favn.¹⁵⁾

Men i ein note legg han til:

Haandskriftets 'gunn-hvítinga grjóti' synes ikke at kunde give en fornuftlig mening. E. Kocks oversættelse: 'blanka klingors sten' - forekommer mig umulig. Der maa enten læses 'gný-hvítinga grjóti' (de larmende hvide bølgers sten), eller 'grunn-hvítinga grjóti' (de hvite grund søers sten), d.v.s. de sten, som brændingen har kastet op.¹⁶⁾

Guðmundur Finnbogason held altså fast på den gamle tolkinga til Finnur Jónsson. Det som stengjer hamna er stein som er kasta opp av brenningane. Dersom han hadde konsentrert seg meir om den "stangte favn" enn om den "lukkede havn" hadde han truleg sett at gunn-hvítinga grjóti gav meining.

E.A. Kock kommenterte etter innvendingane frå Guðmundur Finnbogason mot si tolking av gunn-hvítinga grjóti på nytt strofa i Notationes norroenæ.¹⁷⁾ Han held fast på tolkinga si "blanka klingors sten" som han ser som ei omskriving for sverd, men avviser heller ikkje tolkinga 'stein' (som er kasta framfor hamna av sjøen). I denne doble meininga ser han det han kallar den "pikanta dubbelsyftningen".¹⁸⁾ Det han ser som ei pikant dobbeltyding kjem fram ved at:

sten kunde spärra inloppet till en hamn. 'Stenen', som spärrade inloppet til den av kungen åsyftade hamnen, var en värnande respektive hämnande makes svärd.¹⁹⁾

Eg trur at E.A. Kock har rett i at vi har ei pikant dobbeltyding i denne strofa, eg trur til og med at den er langt meir pikant enn E.A. Kock tenkjer seg.

Men før eg kjem med framlegg til ei nytolking av denne strofa, vil eg peike på nokre sider ved den konteksten strofa inngår i, som kan tyde på at Óláfr Haraldsson gjev hirdmennene sine eit noko saftigare svar enn det dei tradisjonelle tolkingane tyder på. Eg vil like eins få peike på at den forklaringa kongen gjev - etter tradisjonell tolking - på kvifor han ikkje kan vitje Steinvør, eigentleg er ganske ulogisk.

I Bergsbók, som har den fyldigaste kommentaren til hendinga, men vantar strofa, står det at hirdmennene spurde med gamni om kongen ikkje ville vitje vinkonv sina. Både den språklege konteksten - med gamni - og situasjonen, at ein her er i eit reint mannfolkmiljø, kunne tyde på at ein har med heller grovkorna og lausslept mannfolkhumor å gjere. Men i svaret frå kongen - etter dei tradisjonelle tolkingane - er det ikkje noko som tek opp tonen frå hirdmennes gaman.

Dessutan má ein storleg undre seg over forfattarkommentarane i konteksten og over det svaret som er lagt kongen i munnen i prosateksten. Kongen seier at han ikkje vil vitje Steinvør, men gjere guds vilje og halde hans bodord og ikkje gå fram etter ravgvm girndum mins likama ok holldzins fvstvm ok uinarrrens aeggian ... Den førestillinga som forfattaren - og seinare avskrivarane - har hatt om at kongen gjekk klar store synder og motstod freistingar til lekams lyst ved å halde seg borte frå Steinvør, må ha rot i eit eller anna. Og det mest nærliggjande er sjølvstakt at det er den føregåande strofa - som skrivaren av Bergsbók altså finn det tryggast ikkje å sitere - som har gjeve den førestillinga at møtet med Steinvør ville ha vorte eit syndig møte som den framtidige helgenen gjorde rett i å halde seg borte frå.

Forteljinga om at kongen sigler forbi den staden der Steinvør bur, men avslår å vitje henne, verkar som ei rammeforteljing kring strofa. Eg finn difor liten grunn til å tvile på at strofa må ha stått i den teksten som både den aktuelle teksten i Flateyjarbók og Bergsbók går attende på, nemleg Styrmis Olavssaga. Kvifor har så skrivaren av Bergsbók - eventuelt skrivaren av eit førelegg - stroke denne strofa? Kan grunnen vere den at han har funne denne strofa så grov at han har meint ho kunne skade ettermålet til helgenkongen?

Etter dei tradisjonelle tolkingane vart den hamna der kongen ikkje lenger kunne lande med skipet sitt, ei båthamn nordafor Stad som naturkreftene hadde fylt att med stein, eller eventuelt: som ein sjalu ektemann vakta med sverd. Steinen og naturkreftene - eventuelt sverdet - skal eg kommentere seinare. Men når det gjeld hamna, så synest det å gå fram av strofa at kongen brukte å gå inn i denne hamna når han vitja Steinvør tidlegare. Dette ligg i understrekinga av nū (første ordet i siste halvstrofe). Situasjonen i no-tida vert sett opp som motsetning til situasjonen i fortida; nū er hamna stengd, tidlegare var ho altså open.

Problemet er berre at den tida kongen brukte å vitje Steinvør, budde ho høgst sannsynleg ein ganske annan stad

enn der ho bur ved det høvet kongen kved denne strofa. Vi veit ikkje kvar Steinvør budde før ho vart gift med Þorvarðr, men det var neppe ved Stad, for i Flateyjarbók står det at ho var þangat komin til buss med honum. Dette kan tyde på at den hamna det er tale om i strofa, ikkje er ei stasjonær båthamn nordafor Stad, men at det er ei hamn som er der Steinvør er. Om kongen i strofa seier at han ikkje kan vitje Steinvør fordi den båthamna han tidlegare brukte då han vitja henne, er stengd, så verkar det ikkje heilt logisk i samanhengen all den stund Steinvør budde ein annan stad den gongen ho hadde eit forhold til kongen.

Etter ei av dei tradisjonelle tolkingane var hamna der Steinvør budde, stengd av stein som var kasta opp av brenningane. Om ein vil godta denne tolkinga, så må ein likevel undre seg over korleis t.d. Þorvarðr, mannen til Steinvør, klarte seg utan den hamna han hadde hatt tidlegare, og om han ikkje gjorde noko for å halde den gamle hamna si open. Det er ikkje så greitt å vere utan hamn ved Stad.

Det er andre halvstrofa i denne lausavisa eg meiner har ei underliggjande meining som fullt ut forklarar dei sterkt moraliserande kommentarane i konteksten, og som opphevar den geografiske forvirringa som kongen tilsynelatande lid av. Men før eg går over til å kommentere andre halvstrofa, vil eg kome med nokre merknader til første halvstrofa.

Lausavise nr. 7 etter Óláfr Haraldsson er overlevert i ei rammeforteljing - i Bergsbók står berre rammeforteljinga att - som gjer nøye greie for den situasjonen strofa vart framsagd i; og ord og bilete som er brukte i den første halvstrofa, synest på ein heilt usedvanleg treffande måte å ta utgangspunkt i situasjonen. Særleg assosiasjonane som kjem fram gjennom kvinnekjeningen i første halvstrofa, dels også adverbet som opnar strofa: vandfoerra, og preposisjonsuttrykket fyr Stad knyter i den grad strofa til den situasjonen ho i følgje rammeforteljinga skal vere framsagd i, at strofa sjølv gjennom sitt eige biletspråk og situasjonsbundne assosiasjonar gjev argument for at ho

er ekte og skapt akkurat i den situasjonen rammeforteljinga gjev.

Strofa opnar med adverbet vandfoerra 'vanskeleg framkomeleg'. Kongen og mannskapet hans har - om dei kjem frå sør, og preposisjonsuttrykket fyr Stad 'forbi Stad' tyder på at dei gjer det - nettopp lagt bak seg eit av dei vanskelegaste og farlegaste havstykka på kysten. Sjølv i godt ver, er dette eit vanskeleg havstykke med tung sjø. Ordet som innleiar strofa, er altså meir enn velvalt i situasjonen; og at vandfoerra her i utgangspunktet nettopp siktar til den konkrete ferda og det vanskelege havstykket, vert også understreka av preposisjonsuttrykket fyr Stad. Kongen seier altså at det er mykje vanskelegare å reise forbi Stad til denne kvinna enn det var å reise til henne tidlegare, dvs. den gongen ho ikkje budde ved Stad. Av omsetjingane til Finnur Jónsson og E.A. Kock (sjå note 3) går det fram at dei tolkar kongens utsegn slik at han samanliknar reisa forbi Stad til Steinvør no og tidlegare. Isolert sett kan ordlyden i strofa tolkast slik, men av rammeforteljinga går det fram at Steinvør har flytta til området ved Stad. Konteksten gjer det difor rimeleg at kongen rett etter strabasane på Stadhavet samanliknar seilasen kring Stad til Steinvør med ferder han gjorde til henne tidlegare i smulare farvatn. Meir kan ein ikkje lese ut av vandfoerra før ein også har fått siste halvstrofe, og kan tolke første halvstrofa i lys av den. Og i lys av siste halvstrofa vert det sannsynleg at vandfoerra også kan karakterisere meir enn den vanskelege sjøreisa. Vegen til Steinvør v' ser seg ikkje berre å gå over eit vanskeleg havstykke. Vegen er uframkomeleg for kongen fordi "hamna" er stengd. Men som eg skal kome attende til, er det etter mitt syn korkje naturkreftene eller ektemannens blanke våpen som stengjer veggen for kongen.

Kvinnekjenningen i halvstrofa: aurbord's varrbliks eyjar (gen.) er, trass i at han er fire-lekka, ein relativt enkel kjenning, og tilhøyrrer ein vanleg kategori. Tolkinga av kjenningen byr ikkje på særlege vanskar,²⁰⁾ men eg vil peike

på at denne kjenningen er som sprungen ut av situasjonen. Kongen kved visa på skipet. Dei er ein eller annan stad like nordafor Stad, og er nettopp komne inn frå havet. Her er gaman og god stemning om bord, og ein må då helst tenkje seg at veret er godt.

Ord som tyder 'land' og liknande, er vanlege grunnord i kvinnekjenningar der kjenneordet er eit ord - eller ein kjenning - for gull. Ordet ey, som er brukt i dette tilfellet, fyller kravet til grunnord i ein slik kjenningskategori, og knyter seg samstundes sterkare til det maritime miljø enn dei fleste andre grunnord skalden her kunne velje mellom. Dersom ein går ut frå at valet av ord kan vere påverka av dei sanseintrykka skalden får i augneblinken, er ey det naturlege ordet å velje i situasjonen. Kongen er nemleg på kysten på nordsida av Stad, der landet er kransa av øyar.

Kjenneordet i denne kvinnekjenningen er ein kjenning for gull, og denne kjenningen må ein tenkje seg har dotte kongen i hugen der han står på skipet sitt og ser seg tilbake over kjølvatnstripa som glitrar i sola. aurbord n er namnet på andre bordet frå kjølen, og ordet kan i skaldespråket brukast som pars pro toto for skip. var(r) er rotform av vør(r) f (m) som tyder 'kjølvatn'; og blik n tyder 'noko som blenkjer'. Ordet varrblik kunne i seg sjølv oppfattast som ein kjenning for gull. Men kjølens (skipets) kjølvatnsglitters øy er kanskje ein endå betre kjenning i samanhengen, fordi den knyter eit sterkare samband til skipet kongen sjølv står på, og dermed til den aktuelle situasjonen. Kjølens (skipets) kjølvatnsglitter er ein kjenning for gull, og ein variant av grunntypen: havets lys, ein kjenningskategori som er motivert ut ifrå myten om havguden Ægir som lyste opp halla si med gull. Men kjølens (skipets) kjølvatnsglitters øy er også eit så konkret og naturleg bilete at det gjerne kan oppfattast som ein kombinert metafor. Omskrivinga kan altså samstundes vere kjenning for kvinne (Steinvør) og oppfattast som det konkrete biletet:

kjølens (skipets) kjølvatnsglitters øy, som då vel må sikte til den øya der Steinvør bur. Delvis kan denne tolkinga verte råka av den innvendinga som er nemnd ovanfor: at Steinvør budde ein annan stad tidlegare; men å lese kjenningen aurbord's varrbliks ey også som kombinert metafor er ikkje umogeleg sidan det eigentlege innhaldet i kjenningen er 'kvinne', dvs. Steinvør, og det svært konkrete naturbiletet som assosiasjonane i denne kjenningen gjev, i alle høve vil vere der. Denne kjenningen, og dermed tydeordet 'kvinne' får tilført seg eit konnotativt innhald (assosiasjonsinnhald) henta frå det konkrete biletet: kjølens (skipets) kjølvatnsglitters øy. Det biletet kjenningen er sprungen ut av, er den glitrande kjølvatnstripa som peikar mot ei øy - som dermed alt er tilbakelagd. Ved å lage denne kjenningen for Steinvør får kongen sagt at denne kvinna tilhøyrer eit tilbakelagt stadium i livet hans.

Så til tolkinga av den andre halvstrofa som er kongens saftige svar til hirdmennes gaman. Vi har her, slik eg vil tolke strofa, eit klart døme på at skalden nyttar ofljøst-teknikken på ein måte som gjev setningsmetaforisering og dermed dobbelbotn. Under den tilsynelatande lett gjennomskodelege meininga ligg det ei anna meining som er den eigentlege meininga i strofa. Der ein har slik dikting med dobbelbotn, vil det gjerne vere noko i situasjonen, i teksten, eller helst båe delar, som gjev eit vink om at ein bør sjå etter ei underliggjande meining.

Den situasjonen ei strofe ein gong vart kveden i, vil ettertida i dei aller fleste høve ikkje vite noko sikkert om. Men i det aktuelle tilfellet har vi ei fyldig rammeforteljing, og dersom det denne rammeforteljinga fortel om situasjonen strofa vart kveden i, er rett, så innbyr situasjonen til eit saftigare svar enn: diverre, eg kan ikkje vitje Steinvør, båthamna er stengd. Anekdoten om kongen og Steinvør vert eigentleg ganske poenglaus med eit slikt svar. Dessutan gjev sjølve teksten etter mitt syn ikkje berre grunnlag for ei underliggjande tolking, men direkte innbyr til det.

Det er nettopp den verslina som har valda størst vanskar

for tolkinga, og som Guðmundur Finnbogason fann meningslaus, gunn hvítinga grjóti, som gjev lykelen til den underliggjande meininga.

E.A. Kock tok saman gunn og hvítinga til gunnhvítinga, altså to ord som følgde etter kvarandre i teksten, og slapp å rekne med tmesis (ordkløyving). Han kritiserte Finnur Jónsson for å gjere strofa vanskelegare enn ho var, ved å lese slik at han tok saman gný (retta frá gunn) og boði (retta frá boða). Sidan gný (gunn) stod i rotform og ikkje genitiv, fekk ein her tmesis.

Som Finnur Jónsson trur eg at vi skal rekne med tmesis i denne strofa. Det ligg ingen ting i situasjonen som skulle tilseie at kongen legg vinn på å uttrykkje seg enkelt, snarare tvert imot; og tmesis kunne vere eit velegna middel til å unngå at den underliggjande meininga vart for openlys. Eg vil ta saman gunn og grjóti; og eg trur gunn-grjóti skal oppfattast som eit synonym til gunnsteinn.

I Landnámabók møter vi eit omgrep gunnsteinar.²¹⁾ Dette var nokre steinar det var blota til. Dei var altså heilage steinar. I Landnámabók er gunnsteinar brukt som eit særnamn; men sannsynlegvis må gunnsteinn ha vore eit ord for heilag stein, sjølv om ordet elles ikkje er belagt med denne tydinga. Heilag stein vekkjer vel først og fremst assosiasjonar til dei heilage steinane som var objekt for grøderikdomskult. Desse steinane var fallossymbol, og dei var gjerne kvite. Dei spesielle kvite heilage steinane er ikkje funne på Island, og kva slags kult dei gunnsteinar som er nemnde i Landnámabók var gjenstand for, eller om dei vart oppfatta som fallossymbol, veit vi ikkje. Men eit ord for heilag stein vil gje assosiasjonar til den vanlegaste typen for heilage steinar: fallossymbola. Desse assosiasjonane trur eg skalden medvete har freista å styrkje ved å kombinere gunn-grjóti med hvítinga. Ordet hvítinga (gen.pl. av hvítingr) trur eg her har tydinga 'noko som er kvitt'. Det er også den primære tydinga av ordet. Kom-

binasjonen av hvítainga og gunn-grjóti levnar etter mitt syn ikkje den ringaste tvil om kva det er Óláfr Haraldsson vil ha sagt. Når her er nytta tmesis, og hvítainga splittar gunn og grjóti, kan den kunstnarlege funksjonen til denne uttrykksmåten vere å gjere den underliggjande meininga høveleg uklar. I strofer med ofljóst skal ikkje den underliggjande meininga kome for klart fram; då kunne det pikante gå over til å verte grovt.

Formelt sett kan gunn hvítainga grjóti også - om enn noko haltande - vere kjenning for sverd. Jamfør tolkinga til E.A. Kock. '(Med) sverd' vert då overflatetydinga av gunn hvítainga grjóti. Ei slik overflatetyding er turvande i ei strofe med ofljóst (bortsett frå dei tilfella der teknikken vert nytta berre for å løyne eit enkelt ord, dvs. eit namn). Den uskuldige overflatetydinga kan vere ei tilsiakta dobbeltyding som ikkje heilt skal forkastast, men som skal vere der ved sida av den eigentlege underliggjande tydinga. Men ofte er overflatetydinga i strofer med ofljóst eit reint blindspor. Korleis forholdet er i den aktuelle strofa, kan nok diskuteras.

I strofer med ofljóst kan også ord og kjenningar for t.d. sverd stå for fallos når dette er motivert ut ifrå konteksten. Men gunn- hvítainga grjóti, som vekkjer så sterke og klare assosiasjonar til dei heilage kvite steinar, fungerer etter mitt syn direkte som ei fallosomskrivning, og ikkje via ein kjenning for sverd.

Etter denne tolkinga av gunn hvítainga grjóti må krigarkjenningen geirþorps boða stå i genitiv, og siktar til þorvarðr. Det er altså þorvarðs, Steinvørs ektemanns, gunn- hvítainga grjóti som stengjer hamna for kongen.

Når det er klart kva som stengjer hamna for kongen, får ordet höfn si nye tyding ut ifrå konteksten; og like eins får kjenningen hlyn sævar nytt innhald bestemt av konteksten. Innhaldet her må verte det same som i gunn- hvítainga grjóti. Ord for skip og kjenningar for skip let seg villig nytte i ein slik samanheng i strofer med ofljóst, sannsynlegvis fordi ord for orm både kan vere namn på skip og grunnord

i kjenningar for skip. Sjølv lenge før Freud gjev dette tydelegvis dei rette assosiasjonane.

Som så ofte i skaldediktinga kjem det ordet eller dei orda som gjev lykelen til tydinga mot slutten av strofa; og den føregåande delen av strofa må tolkast eller får tolkinga korrigert retrospektivt i lys av lykelorda.

I tillegg til den heller grovkorna underliggjande meininga i siste halvstrofe er det sannsynleg at det ligg løynt eit ordspel i hofn þás hafna hlyn sævar mák æva - 'hamna der eg aldri (meir) kan hamne (mitt) skip.' Kvinna kongen diktar om, heiter Steinvør, ein steinvor er landingsstad for skip.

Den tolkinga av lausavise nr. 7 etter Óláfr Haraldsson som er gjeven ovanfor, får strofa til å harmonere svært godt med den moraliserande tonen i prosateksten kring strofa. Tonen i dei siterte rammeforteljingane gav jo avgjort eit vink om at dei som ein gong skreiv dette forstod noko ettertida har oversett. Eg skulle tru at mellomalderens forståing av denne strofa ikkje ligg så svært fjernt frå den tolkinga som er gjeven her. Denne tolkinga opphevar også den geografiske forvirringa som kongen tilsynelatande lid av etter den tradisjonelle tolkinga. Hamneforholda til Þorvarðr gjev ikkje grunn til uro. Anekdoten får eit godt poeng; og endeleg skulle eg tru at dette er eit svar hirdmennene kunne ta som eit fullgodt svar på spørsmålet om kongen ikkje skulle vitje gamlekjærasten sin.

NOTAR:

- 1) Eg tek her ikkje stilling til om alle desse strofene er ekte. Finnur Jónsson tok i Den norsk-islandske skjaldedigtning med berre 11 lausaviser etter Óláfr Haraldsson. 7 av dei 10 strofene som Legendariske saga og Flateyjarbók reknar til ein flokk som Óláfr Haraldsson skal ha kvæde etter å ha vunne London, har Finnur Jónsson ikkje ført opp under strofene til kongen, men med tittelen "Líðsmannaflokkr" under anonyme dikt. I Knýtlinga saga er desse strofene nemleg ikkje tillagde Óláfr Haraldsson, men líðsmenn 'krigarar'. (svá segir í flokki þeim, er þá var ortr af líðsmönnum, Fms. XI, s. 197). I Litt.hist.

1. utg. s. 465 (2. utg. s. 458f.) diskuterer Finnur Jónsson kva strofer i denne flokken som kan vere etter Óláfr Haraldsson. Han meiner at det har funne stad ei samanblanding mellom strofene i denne flokken og enkelte lausaviser etter kong Óláfr Haraldsson. Strofe nr. 3, 4 og 6 i flokken (etter teksten i Legendariske saga og Flateyjarbók) reknar Finnur Jónsson som lausaviser etter Óláfr Haraldsson, og desse tek han opp som lausavise nr. 5, 2 og 3 etter kongen. Vidare reknar Finnur Jónsson siste halvstrofa av str. 9 i flokken for å vere etter Óláfr Haraldsson. I denne halvstrofa er 5. og 6. verslina nesten identiske med tilsvarande versliner i str. 3 i flokken. Siste halvstrofa i str. 9 i flokken har ei heilt klar tilvising til ei kvinne, Steinvør, som kongen diktar om i minst to andre lausaviser, lausavise nr. 4 og lausavise nr. 7. Finnur Jónsson ser denne halvstrofa som den opphavlege forma til lausavise nr. 5 (identisk med str. 3 i flokken). Berre ei av strofene i flokken, strofe nr. 7, vil Finnur Jónsson kategorisk fråskrive Óláfr Haraldsson sidan strofa handlar om kong Knútr. At Óláfr Haraldsson kan ha dikta om kong Knútr er ein mogleik han ikke tenkjer seg. Men Óláfr Haraldsson var i følgje kjeldene ein av kong Knúts liðsmenn ved dette høvet. At strofene er dikta av liðsmenn, er difor neppe noko sterkt argument mot at Óláfr Haraldsson kan vere skalden bak denne flokken eller bak enkelte strofer av flokken. Om så var tilfelle, vert det også mykje lettare å forklare at lausaviser etter kongen i tradisjonen kunne verte blanda med strofene i flokken. Om kongen eventuelt kan vere skalden bak fleire av strofene i flokken enn strofe nr. 3, 4, 6 og siste halvstrofe av str. 9, er eit spørsmål Finnur Jónsson held ope. Når kong Óláfr Haraldsson står oppført som skald til 11 strofer i Den norske-islandske skjaldedigtning, er dette altså eit temmeleg vilkårleg tal.

Bjarni Einarsson (Skáldasögur, Reykjavík 1961 s. 25ff. og To skjaldesagaer, Oslo 1976, s. 22ff.) meiner at alle skaldestrofer der skalden klagar over ulukkeleg kjærleik til ei (gift) kvinne, er påverka av den litterære smaken i trubadurdiktinga. Når dette motivet finst i strofer som er tillagde skaldar på 1000-talet, meiner Bjarni Einarsson at desse strofene ikkje kan vere ekte. 5 av lausavisene som er tillagde Óláfr Haraldsson, av dei 11 ein til vãnleg har rekna med, kjem meir eller mindre klart inn under denne kategorien, og kan etter hans syn ikkje vere dikta så tidleg som på byrjinga av 1000-talet. Dei må vere uekte. Dette synet gjeld alle visene om Steinvør, også lausavise nr. 7 som eg skal sjå nærmare på i dette arbeidet. Eg skal her ikkje ta opp nokon diskusjon om "ekthetsproblematikken" i skaldestrofer som har motivet: ulukkeleg kjærleik til ei (gift) kvinne. Men eg vil under analysen av lausavise nr. 7 peike på sider ved strofa som kan tyde på at ho er dikta i den situasjonen som rammeforteljinga seier ho er dikta i. Dessutan må ein kunne spørje seg kven som på eit tids-

punkt då Óláfr Haraldsson for lenge sidan var heilag, skulle ha interesse av å tillegge helgenkongen man-songar, og til og med passe på at dei uekte visene handla om same kvinna? Og kvifor tok sagaskrivarar desse strofene opp i verka sine?

- 2) Denne strofa står i artikkel 5 frå Styrmis Olavssaga i Flateyjarbók (spalte 751). Strofa er her sitert etter teksten i Den store saga om Olav den hellige, utgitt for Kjeldeskriftfondet, Oslo 1941, s. 686. I Finnur Jónsson: Den norsk-islandske Skjaldedigtning, København og Kristiania 1912, står strofa trykt etter handskriftet i 1A s. 221. I den normaliserte utgåva av teksten i 1B s. 211 er der gjort rettingar mot handskriftet. I normalisert form utan direkte rettingar av teksten finn ein strofa m.a. i E.A. Kocks reviderte utgåve av Den norsk-islandske skjaldedigtning, Lund 1946:

Vandfœrri es várrar
varrbliks fyr Stað miklu
— þreyk of aldr — til eyjar
aurborðs, an vas forðum:
nú's fyr höfn, þás hafna
hlyn sævar mák æva,
gunnhvítinga grjóti
geirþorps boða orpit.

- 3) Finnur Jónsson t.d. omset strofa som følger: Meget vanskeligere er det nu at rejse forbi Stad til vor kvinde - altid savner jeg hende - end før; nu er den havn spærret med sten, så at jeg aldrig der kan lande med mit skib, kriger. (Den norsk-islandske skjaldedigtning, bind 1B, s. 211). E.A. Kock har ei litt anna omsetjing av siste halvstrofe: Mycket svårare är det - jag längtar alltjämt - att fara till mitt gullsmuckade viv (aurborðs varrbliks eyjar) utmed Stad, än det var fordom: nu er för mig blanka klingors sten (gunnhvítinga grjóti) vråkt framför den hamn, där jag aldrig kan låta fartyget landa. (Notationes norroenæ 21, §2773, Lund 1935.)
- 4) I Bergsbók er kvinna kalla Steinunn, og mannen hennar, som i Flateyjarbók er kalla Þorvaldr, er der kalla Þorvaldr. Det rette namnet på kvinna er utan tvil Steinvor. Dette namnet er løynt i str. 9 i "Liðsmannaflokkur": Grjóttvarar (gen.)
- 5) Den store saga om Olav den hellige, Oslo 1941, s. 683. Det hende då kong Olav var i England og han med list og klokskap hadde vunne London, at han møtte nokre kjøpmenn som då var komne dit vest frå Noreg. Han spurde dei om tidende frå landet, og særleg nøye spurde han etter mor si og stefaren sin. Kjøpmennene svarte på det han spurde om. Under samtalen spurde kong Olav

også etter ei norsk kvinne som heitte Steinvor, ho hadde vore kalla Olavs frille. Kjøpmennene sa at ho var gift. Olav spurde kven ho var gift med. Dei sa at mannen ho var gift med heitte Torvard, og var kalla galle. Olav spurde kva slags mann han var. Dei sa at han var ein bonde, og bur nordafor Stad i Noreg; og Steinvor var komen dit til garden hans. Då kvad kong Olav denne visa: Det er en ulykke, at den guldprydede kvinde skal blive gusten i samlivet med Galle i landet hinsides havet: hun vilde jeg skulde blomstre helt sålånge jeg levede, hun er født mig til (elskovs) kummer. (Omsetjinga av strofa er Finnur Jónssons; Den norsk-islandske skjaldedigtning, bind 1B, s. 210f.)

- 6) Den store saga om Olav den hellige, Oslo 1941, s. 685f. Det bar til ein gong då kong Olav den heilage fór med hirdmennene sine på skipa langs land der Torvard galle og Steinvor, som før er nemnd, åtte gard inne på land kort veg frå sjøen, at kongens hirdmenn spurde om han ville leggje til lands der og treffe Steinvor, kjærasten sin. Kongen svarar, og kvad denne visa: (For tolkinga av strofa Vandfoerra es ... sjå note 3. Desse tolkingane gjev etter mitt syn ikkje den eigentlege meininga i strofa.)

Ikkje skal eg no leggje til lands her, sa kongen, fordi det sømer seg betre for meg å gjere Guds vilje enn å leve etter mi range lyst. No kan ein av slike ting sjå kor høgt han elska den allmektige Gud sidan han la større vekt på viljen til Gud i himmelriket enn på si eiga lyst.

- 7) Den store saga om Olav den hellige, Oslo 1941, s. 695f. Det bar til då kong Olav var i England med heren sin og hadde gjeve hjelp til den engelske kongen Adalråd, som før er sagt, at han møtte kjøpmenn som var komne frå Noreg, og spurde dei om tidende frå landet. Like eins spurde han etter mor si og andre kjenningar, og særleg etter ei kvinne som heitte Steinunn som han hadde lagt elsk på då han var heime i Noreg. Men kjøpmennene fortalde at ho var gift bort til ein mann som heitte Torvald og var kalla galle, og som budde nordafor Stad. Kongen byrja då å kvade visa: (For tolkinga av strofa sjå note 5.)

Kong Olav tala ikkje meir med kjøpmennene denne gongen, men det syntest for folk som Olav mislika at Steinunn var gift. Mange år seinare då Olav var konge i Noreg, hende det ein gong at han fór på eit skip med hirdmennene sine langs land der Torvald galle budde kort veg frå sjøen. Hirdmennene spurde skjemptefullt om han ikkje ville leggje til lands der og treffe Steinunn, kjærasten sin. Kongen svarar: Det var dei dagar då det å møte Steinunn syntest meg ein liten avkrok på leia, og enno ville eg gjerne. Og likevel skal eg ikkje leggje til lands her, fordi det sømer seg betre for meg å gjere Guds vilje og halde hans bodord enn å gå fram i alle ting etter min lekams range trå og kjøtets lyster

og djevelens egging, som stadig freistar å felle meg i vår kamp med sine falske knep. No kan ein av slike ting forstå kor høgt Olav elska skaparen sin, og kor ofte han ville knuse sin eigen vilje på grunn av kjærleiken til han. Like eins kan ein skjøne kor mandig han kjempa mot djevelen og sigra, og såleis oppfylte det bodordet frå Gud som han gav sine læresveinar, og som lyder såleis: *estote fortis in bello et cetera*. Ver sterke i kampen og slåst mot den gamle eiterormen, og de vil få som løn for strevet dykkar æveleg ære. Slike bodord frå Gud hadde Olav jamt på tunga, og difor vann han ofte ein fager siger mot åndelege uvener som lekamlege; og difor fekk han av Gud ei fager løn både i det timelege livet og i det åndelege, for den allmechtige Gud såg han som ein verdig tenar for skuld den trufaste teneste som han hadde ytt honom i løynd og openlyst, slik som det ofte viste seg i livet hans.

- 8) Den store saga om Olav den hellige, Oslo 1941, s. 685. No kan ein av desse visene sjå at kong Olav ofte har kome i lekamleg kamp her på jorderike, og likevel har han oftare stridt åndeleg mot djevelen; og så ofte som han sigra lekamleg over uvenene sine, så sigra han likevel oftare over den ureine anden i åndeleg holmgang som han kvar dag hadde mot han i det han ikkje gløymde kva Gud byd i evangeliet: *Estote fortes in bello*. Det er så å forstå: Ver de sterke i kampen og slåst mot den gamle eiterormen, og då vil de få æveleg ære. Dette same bodordet heldt denne Guds kjempe, den gjæve Olav, slik at han slost dagleg mot den gamle fienden, og for denne striden odla han seg av vår Herre himmelrikets ævelege herlegdom.
- 9) grjóti es orpit fyr høfn, havnen er blevet tillukket ved sten (som sønen har ført derhen), ... Lexicon poeticum, 2. udgave ved Finnur Jónsson, København 1931, s. 205 (opplagsordet grjót).
- 10) Den norsk-islandske skjaldedigtning 1B s. 211; Lexicon poeticum, s. 193 (opplagsordet gnýhvitingr). Tydeordet 'krigar' kjem fram gjennom følgjande tolking av lekkane i kjenningen: geirborp n = spydland = skjold; hvítigr m tok Finnur Jónsson i tydinga 'fisk' (ordet har mange andre tydingar), skjoldets fisk = sverd; gnýr m = kamp; boði m = bydar, dvs. ein som utfordrar, sverdetets kampbydar = krigar.
- 11) I denna köpenhamnska poesi är *gný-hvítiga..geirborps *boði ett konstnärligt uttryck för geirborps hvítiga gnýboði. Den gamla norska dikten var annorlunda: den hade varken *gný- eller *boði eller någon femledad kenning eller någon konstrik omkastning. (Notationes norroenæ 7, §1110, Lund 1926.)
- 12) E.A. Kock gjer i Notationes norroenæ ikkje greie for kva innhald han legg i gunn og hvítiga. gunn må vere rotform av gunnr f 'strid'; hvítiga (gen.pl. av hvítigr)

kan som nemnt stå for 'fisk', ordet er m.a. også namn på sjøkonge og sverd, og omskrivinga gunnhvítinga grjótt kan via fleire assosiasjonsvegar føre til tydeordet 'sverd'.

- 13) Notationes norroenæ 7, §1110, same tolking vert seinare gjenteken i Notationes norroenæ 21, §2773.
- 14) Acta.phil.scand. 9, København 1934-35, s. 69-75.
- 15) Acta.phil.scand. 9, s. 73.
- 16) Acta.phil.scand. 9, s. 73.
- 17) Notationes norroenæ 21, §2773, Lund 1935.
- 18) Notationes norroenæ 21, §2773.
- 19) Notationes norroenæ 21, §2773.
- 20) Finnur Jónsson og E.A. Kock har likevel ein noko ulik lesemåte av kjenningen, sjølv om tydeordet i baa tilfella vert 'kvinne'. Første lekken i ordet var(r)bliks er etter Finnur Jónssons syn rotform av vör f 'båtstø' (Lexicon poeticum, s. 594). E.A. Kock meiner derimot at var(r) f (m) er rotform av vör(r) som tyder 'kjølvatn' (Notationes norroenæ 4, §597, Lund 1924). Lesemåten til E.A. Kock har best støtte i handskriftet - skrivemåten med R + forkortingsteikn som står for staving med r.
- 21) Landnámabók i Íslenzk fornrit I₂, Reykjavík 1968, s. 273. /.../ en Eyvindr son hans nam Flateyjardal upp til Gunnsteina ok blótadi þá.

Terje Spurkland:

NORRØNT SPRÅK - SNART EN SAGA BLOTT; I OVERSETTELSE?

Faget norsk språk - på alle nivå i undervisningssystemet vårt - representerer et stadig større mangfold, som det blir tilsvarende vanskelig å orientere seg i. Det er en situasjon som setter store krav til dem som skal formidle faget, som skal gi det det rette innhold og finne den rette vektlegging av alle disiplinene faget etter hvert består av. Enkelte gamle og tradisjonsrike disipliner vil lett komme i klemme i den utviklingen vi har vært vitne til de siste tiår. En utvikling fra et stadium hvor faget var ganske oversiktlig og hvor den store katalysator som bandt de ikke alt for mange komponenter sammen, var Kulturarven. Kulturarven er fortsatt med, men må finne seg i beinhard konkurranse fra disipliner som tidligere ble betraktet i det minste som på siden av "norsk språk" og milevidt fra kulturarven. Stikkord her kan være "stilistikk", "språkbruksanalyse", "sosiolingvistik", "psykolingvistik" (barnespråk), "språk og massemedier". Disse disiplinene er direkte resultat av den utvikling samfunnsvitenskapene har gjennomgått i dette århundre, parallelt med utviklingen fra det forrige århundres historisk-sammenlignende språkvitenskap. De færreste vil vel i dag helt utelukke samfunnsvitenskapene fra lingvistikken, og faget norsk språk må selvsagt ha forbindelse med allmennlingvistikken. Derfor er det naturlig at disse nye emnene, sosio-pragma-psyko- og media-, får sin plass innenfor norskfaget. Like selvsagt må det være at disse ikke skal fortrenge kulturarven helt, skjønt den nok vil føle seg noe beklemt og detronisert i dette bildet. I dette vårt snart gjennomteknifiserte og sterile mediasamfunn vil behovet for kultur, røtter og arv stadig bli større. Og hvis ikke så skjer, er det skolens, universitetets og høyskolenes plikt via norskfaget å skape, og i neste instans tilfredsstillende, et slikt behov. Dette trenger ikke, og må ikke, komme i konflikt med de nye disiplinene faget nå er fylt av.

Norrønt språk er blant de komponentene av norskfaget som er mest egnet til å vekke engasjement; for ikke å si strid og aggresjon. Debatten har i alt for stor grad dreiet seg om hvordan studentene/elevene skal prøves i norrønt til eksamen, hvor mange sider som skal leses, skal prøven være skriftlig eller muntlig, hvem skal eksaminere osv. Man bør nå etter hvert begynne å drøfte norrøntstudiets faglige innhold og plass i forhold til resten av studiet; i stedet for å spørre "om", må man spørre "hvordan". På hvilken måte skal norrønt språk innpasses i et moderne norskfag i dagens skole, universitet og høyskole?

Ingen som for alvor er interessert i et allsidig norskfag ("for hjem og skole") kan ønske norrønt språk fullstendig bort fra fag- og studieplanene. Og jeg tror at det er de færreste som virkelig ønsker det - i alle fall på universitetsnivå. Det er imidlertid heller ikke tvil om at norrønt for mange i dag spiller samme rolle som latinen gjorde før. Det gjelder studentene på universitet/høyskoler, og det gjelder ikke minst lærere i den videregående skolen som i den grad sliter med det eldre språkstoffet at de helst hadde sett at de slapp å holde på med det. Det samme gjelder i enda større grad elevene til disse lærerne. Lærerne står temmelig hjelpeløse overfor den pyramidable oppgave og utfordring det er å få dagens skoleelever interessert i, og motivert for, å lære litt om norrønt språk. De fleste lærere innser at i kulturarvens navn bør elever ha litt greie på de eldste tiders språk og litteratur. Fordi det er så vanskelig å aktualisere dette stoffet og trekke linjer til dagens brokete forhold, kan imidlertid undervisningen i denne disiplinen lett betraktes som en vond plikt, og fra elevenes side bli sett på som noe man må gjennom; og som man bare motstrebende - om i det hele tatt - vil gå med på har noe for seg.

Her er det norrøntfaget i dag møter sin store utfordring. En utfordring det burde ha tatt opp for lenge siden. Hvis man ikke er villig til å møte denne utfordringen nå, så er norrønt språk ikke lenger liv laga i en allmennutdanning og heller ikke i et allment norskstudium på universitet/høy-

skolenivå. Da vil norrønt virkelig overta latinens rolle, og det er det samme som å begå harakiri på fagets vegne; og harakiri, det er en fremmed og naturstridig foreteelse innen den norrøne kulturkrets!

Hvordan skal man så angripe de problemer disiplinen norrønt språk i dag så klart står overfor? Hvordan skal man makte å gi norrønt en rettmessig plass innenfor norskfaget? Det er to saksområder man bør gripe fatt i. For det første gjelder det disiplinen selv - altså norrønt språk. For det andre disiplinen forhold til de andre disiplinene norskfaget består av. Og her er det mye å ta fatt på.

Mens allmennlingvistikken har vært i rivende utvikling de siste hundre år, hvor skoler og retninger er kommet og gått og har satt sine spor i de fleste former for språkbeskrivelse, synes det norrøne språkstudiet nesten upåvirket av dette. Norrøntfaget er i altfor stor grad dominert av lingvistiske retninger som hadde sin storhetstid rundt århundreskiftet. Dette gir seg utslag både i fag- og studieplaner og i måten faget blir praktisert på, på alle nivå. Norrønt er den disiplinen hvor den gamle filologiske tradisjonen fortsatt preger faget. Et teoretisk og i praksis gjennomført skille mellom filologi og lingvistikk kommer sjelden til uttrykk i norskfaget i dag; men for norrønt språks vedkommende snakker man snarere om filologi enn om språkvitenskap. Filologi betyr i denne sammenheng tekststudier. Filologiens oppgave er følgelig å tolke tekster, det dreier seg om tekstforståelse. Som viktigste hjelpemiddel til denne tekstforståelsen kommer de faktiske språkkunnskapene inn. Men språket studeres utelukkende i den hensikt å bli et redskap - et redskap som kan brukes til å nå et høyere og det egentlige mål: tekstforståelsen. Så sent som i 1981 sier professor Ludvig Holm-Olsen det slik i en forskningshistorisk fremstilling om de norrøne studier i Norge:

"I alt filologisk arbeid kreves språklig innsikt, men filologen studerer ikke språket for å klarlegge dets struktur eller historie, som lingvisten gjør. Filologen studerer språket som et hjelpemiddel, og som sitt viktigste hjelpemiddel. Filologi og lingvistikk er derfor knyttet nær sammen; de kan gli

over i hverandre, og mange forskere har arbeidet på begge felter."

Den holdning Holm-Olsen gir uttrykk for her, at det går et klart skille mellom filologi og lingvistikkk når det gjelder norrønt, har alltid vært dominerende. Dette kommer også til uttrykk i studieplanene. Tradisjonelt har norsk-faget alltid blitt delt i to store hovedblokker - språk og litteratur. I mellomfagsplanen ved Universitetet i Oslo finner vi en tredeling: norrøn filologi, språklig studium og litterært studium. Så vidt jeg har kunnet se, er dette det eneste sted i hele studieplanen for norsk språk og litteratur på universitetet at "filologi" anvendes som term på en disiplin innen faget.

Det er imidlertid klart at det ikke er så rent få som også har arbeidet med norrønt språk som lingvister, som har konsentrert seg om norrøne språkstudier; noe som også fremgår av sitatet fra Holm-Olsen. Disse har imidlertid nesten alltid vært opphengt i det forrige århundres historisk-sammenlignende språkvitenskap, med sitt klart historiske utgangspunkt. Det diakrone språkstudium har vært det mest fremtredende. Det er først i den senere tid at man i hvert fall hos oss har begynt å studere norrønt synkront, dvs. det norrøne språkssystemet som en enhetlig struktur, uavhengig av tidligere og senere språkhistoriske utviklinger. Og dagens studieplan for norsk grunnfag gir i utgangspunktet tillikemed rom for et selvstendig norrønt språkstudium. Hør bare: Språket studeres som 1) system, 2) v riasjon og 3) kommunikasjon. I studium av språkssystem finner vi tre emner; A) norrønt, B) moderne norsk og C) svensk og dansk. For norrønt er formålet "å gje studentane eit grunnlag for å kunne forstå utviklinga i norsk og nordisk det siste tusen-året ... Men dei vil og i nokon mon få lære seg å lese tekster på norrønt mål." (Studieplanen s. 142.) Her har vi lingvistikken og filologien klart avgrenset. Det rent konkret språklige synes til og med å være primært. For å nå disse målene krever studieplanen at studentene har kjennskap til hovedtrekkene i det fonologiske systemet, kjenner hovedtrekkene i den norrøne morfologien og kan gjøre rede for

den syntaksen man finner i pensum. I tillegg til dette kreves det imidlertid også at studentene skal "kjenne noko til utviklinga av det norrøne lydssystemet fra urnordisk" (ibid), og det er vel dette siste aspektet - "utviklinga fra urnordisk" - som i stor grad har dominert grammatikkstudiet av norrønt på alle plan. Språkstudiet av norrønt kan således i beste fall sies å være både diakront og synkront etter studieplanens intensjon, i praksis hovedsakelig diakront. Når det gjelder norrønt på mellomfagsnivå, så vi at det filologiske aspektet er klart fremtredende. Her er det tekststudier som er det primære. Det er vel også derfor disiplinen blir kalt "norrøn filologi" ved siden av de to andre hoveddisiplinene - "språkleg studium" og "litterært studium".

Det ser ut til at studieplanen for norrønnts vedkommende ikke finner noen grunn til å fastholde todelingen 1) studiet av språket som system og 2) studiet av (temporal) variasjon, som den legger opp til ellers. Her gjøres ikke skillet synkroni og diakroni gjeldende. Norrønt språk studerer man best som system og variasjon samtidig. Man tar ikke konsekvensen av at norrønt også kan studeres synkront; at et diakront og synkront studium også her bør anses som to ulike sider av samme sak, som i alle fall i utgangspunktet må holdes atskilt. Det er nettopp denne blandingen av synkroni og diakroni som gjør elementærstudiet av norrønt så vidt vanskelig, vanskeligere enn strengt tatt nødvendig. Det er viktig å ha dette skillet klart for seg når man studerer språk, enten det er et dødt språk eller et moderne språk. Man bør ha klart for seg om det i utgangspunktet er en synkron eller diakron språkbeskrivelse man legger an på. Det er uheldig å anlegge et diakront og et synkront synspunkt under ett. Det er svært vanskelig å få tak i både system og den historiske utviklingen bak systemet når begge deler fremstilles på en gang.

I en av våre nyeste norrøngrammatikker heter det at forfatterne søker: "å beskrive den norrøne språkstrukturen på 1200-tallet på historisk grunnlag". Dette til tross for at man ellers tar utgangspunkt i "nyere språkvitenskaplig

tecri og begrepsapparat". Forordet gir klar beskjed om at det er "det historiske perspektivet" som danner grunnlaget for fremstillingen, et perspektiv både fremover og bakover i tiden. Forfatterne synes med dette å mene at det norrøne språkssystemet bare kan forstås med dette historiske utgangspunktet. Hvis det hadde vært et språk i utvikling man her ville beskrive, hadde det ikke vært noe å si på et slikt utgangspunkt. Men når det tross alt er beskrivelsen av en bestemt språkstruktur som er hovedformålet med boka, er det tydelig at man her er klart diakron og synkron på samme tid, at man har til hensikt å beskrive systemet ved hjelp av den historiske utviklingen bak systemet.

Det første som må skje med norrøntstudiet på grunnplanet, er at man forlater det standpunkt at en elementærinnføring i norrønt må skje på et historisk grunnlag. Etter mitt skjønn bør man gå til det motsatte ytterpunkt: elementærinnføringen i norrønt språk for grunnfagstudenter må være mest mulig synkron. Begreper som reduplikasjon, vokal- og konsonantstammer og Karl Verner holdes utenfor, foreløpig.

Det er ikke min mening å forvise den eldre del av språkhistorien - utviklingen fra urnordisk til norrønt - fra pensum. Jeg vil bare på det sterkeste anbefale at dette skilles fra en innføring i norrønt språk. Disse historiske forhold kan enten henvises til emnet språkhistorie (ref. Arne Torp), eller man kan dele studiet av norrønt i en synkron og en diakron del. Disse historiske utviklingene måtte så være noe man ga seg i kast med etter at man hadde lært seg den elementære grammatikken. Det historiske perspektivet burde reserveres til et nivå over elementærplanet, f.eks. mellomfag. På denne måten kunne man også få et klart nivåskille mellom grunnfag og mellomfag når det gjelder norrønt språk som går ut over det å kunne lese Eddadikt og unormaliserte tekster - studieplanens "norrøn filologi".

For ytterligere å vise hvordan det spriker når det gjelder mål og midler for norrøntstudiet, vil jeg henwise til noe som burde være et tankekors: i pensum finner vi den beste synkrone innføring i norrøne språkforhold i en bok som be-

handler eldre språkhistorie. Eller for å si det med planen: den beste innføring i norrønt språk som system finner vi i en innføring som dekker studium av (eldre) temporal variasjon. Arne Torps språkhistorie er, hva norrønt angår, i mange henseender mer synkron enn noen av de innføringsbøker - studium av språkssystem - som studieplanen anfører som pensum. Det er ingen overdrivelse å si at Arne Torps bok faller heller vanskelig for studentene. En av grunnene til det er den uheldige tradisjonen som har behersket det som på mange måter er grunnlaget for denne boka i norrøntstudiet. Var norrøntstudiet blitt lagt opp etter de linjer jeg nå har skissert, ville en bok som Arne Torps falle lettere. Det er jeg overbevist om.

Derfor: hvis man legger opp til et norrønt grammatikkstudium som i utgangspunktet er mest mulig synkront (jeg må her innskytte, for å unngå enhver misforståelse, at man selv sagt også skal lese norrøne tekster. Det er via tekstene man trenger inn i språket, ser hvordan språkssystemet fungerer. Det er jo via tekstene man er kommet frem til dette systemet, blant annet), vil man ha den beste forutsetning for å forstå den videre språkutviklingen fram til dagens norske språksituasjon. Man må prøve å få tak i den norrøne språkstrukturen, det norrøne grammatiske systemet, og her tenker jeg både på fonologi, morfologi og syntaks. Dessuten mener jeg at studentene ved høytlesing av norrønt bør legge seg etter det antatt norrøne kvalitet- og kvantitetsystem. Da ville yngre fenomener som kvalitets- og kvantitetsomlegging og jamvektsprinsippet være mye enklere å få tak i, og ikke minst enklere å undervise i for de stakkarene som blir satt til det!

Dette fører oss over til det andre punktet som er vesentlig når man skal vurdere norrøntdisiplinenes fremtid innenfor faget norsk: forholdet til de andre språkdisiplinene. Utviklingen de siste tiår har ført til en stadig større atomisering, oppsplitting i forskjellige emner, som i ulik grad henger sammen. Og her er det norrønt som er verst stilt. Norrønt befinner seg i en bås, med altfor tette skott til omverdenen, med altfor liten kontakt med de andre

disiplinene. Mange av disse nyere disiplinene henger sammen med utviklingen i språkvitenskapen i dette århundret. Jeg har gjort rede for hvordan man også nå burde nærme seg det norrøne språket mer i takt med tidens herskende retninger innen lingvistikken. Dette er noe man måtte kunne gjøre på alle nivå - fra bunn til topps - hvor man har til hensikt i en eller annen form å bedrive norrønt språk. Hvis man lykkes her, og det må man, ligger veien åpen for at kunnskaper i norrønt kan komme bedre til nytte i andre deler av faget, at norrønt faktisk i atskillig større grad kan inkorporeres i, og tjene som utgangspunkt for, andre språkdisipliner. Vi vil da oppnå en virkelig integrering som går ut over spørsmålet om eksamensordning til mellomfag. Jeg har allerede nevnt språkhistorie og dialekter. Når jeg mener at norrønt bør trekkes inn i målførestudiet, mener jeg at også det skal foregå i tråd med den moderne lingvistikken. Det betyr at norrønt bør oppfattes som et språklig system og de respektive dialektene som enhetlige systemer. Så kan man trekke tråder mellom norrønt og de enkelte dialektene ved synkron sammenligninger. På den måten får man vist hvordan systematiske korrespondanser går igjen i de enkelte dialektene. Det vil etter mitt skjønn gjøre det enklere å få tak i de viktigste dialekttrekkene vi opererer med i målførestudiet.

På den annen side er det klart at mye av den teori studentene lærer og anvender på dagens norsk, også kan overføres til norrønt. Norrønt språk burde i større grad enn det som er vanlig nå, bli trukket inn som materiale når ulike beskrivelsesmodeller skal belyses. Stilistikk burde være et passelig stikkord her. Videre er jeg overbevist om at sociolingvistikken kan trekkes inn når man skal vurdere språkendringer både i nåtid og fortid. Man er i dag i stadig større utstrekning opptatt av hvorfor språket forandrer seg, uten at noe enhetlig svar ennå er funnet. Det man imidlertid enes om, er at drivkreftene bak mange språkendringer ligger i den sosiale variasjon man finner innenfor enhver språktilstand, dette at noen varianter får prestisje på bekostning av andre, slik at konkurransen mellom ulike språklige varianter blir styrt av sosiale forhold som hersker innenfor dette språksamfunnet. Disse aspektene var

like aktuelle i går, som de er i dag, og som de vil være i morgen.

Dagens studenter synes å være blinde for at noe de lærer i de moderne språkdisiplinene, kan overføres til studiet av norrønt, og omvendt.

Det burde videre være banalt å si at også når det gjelder den nyere språkhistorien, med språkstriden og det hele, kommer systematiske kunnskaper i norrønt godt med. For å få en fullgod forståelse av bakgrunnen for vår spesielle språksituasjon, bør man ta utgangspunkt i norrønt, hvordan norsk i senmiddelalderen ble dialektisert på linje med flere andre språk med skriftspråktradisjon, og hvordan man noen hundreår senere omgjorde dette ved bevisst språkplanlegging. Ut fra synkrone sammenligninger mellom norsk og norrønt får man en lingvistisk innsikt som enhver norskfilolog bør ha. Man får anskueliggjort hvordan et heller syntetisk språk er blitt avløst av en mer analytisk språkstruktur. Eksempelvis hvordan et system med fire kasus er blitt avløst av et system med fastere ordstilling og preposisjonsbruk. Alle norskfilologer bør ha interesse og nytte av å få innsikt i hvordan forfedrene våre gjorde bruk av et grammatisk system som er annerledes enn det språkssystemet vi benytter oss av i dag.

Det skulle være en kjent sak at til nordisk grunnfag og mellomfag representerer norrøndelen det studentene sliter mest med av de språklige disiplinene. Motivasjonen for å lese norrønt er tilnærmet lik null. Skriftlig deleksamen rettet ikke på dette, snarere tvert imot. Likså kjent skulle det være at det stadig blir relativt færre som velger norrønt språk som emnekrets i hovedfagstudiet. Denne manglende interesse for det norrøne språkstudiet burde bekymre i atskillig større grad enn det tilsynelatende gjør. Det kan være mange ulike årsaker til at forholdene er slik blant studentene, men en av de viktigste grunnene har etter mitt skjønn med den gamle forskertradisjonen å gjøre. Videre er dagens studenter og elever i meget stor utstrækning opptatt av nytteperspektivet når de skal lære noen ting. Vi kan beklage en slik holdning så mye vi vil, men en klar nytteverdi og/eller overføringsverdi vil nesten alltid være det avgjørende for en positiv motivering i læringsprosessen. En trussel om karak-

terer, muntlig eksamen, skriftlig deleksamen osv. kan selvfølgelig også motivere, men det vil jeg kalle negativ motivering, som i alle fall ikke skaper positiv interesse for faget. Det kan kanskje være vel naivt å tro at man skal kunne motivere noen til å lese norrønt uten trussel om karakterer og eksamen hengende over hodet, men det er like naivt å tro at man i dag kan motivere til noe som helst utelukkende ved å henvise til kulturarven og røtter. Jeg er enig i at det er beklagelig, og jeg mener selvsagt at norrøn-fagets eksistens også kan forsvares på et slikt grunnlag, men man må bare innse at i dag taler man med slike argumenter i stor grad for døve ører. Hvis man som resultat av dette tror at man kan holde liv i disiplinen med trussel om muntlig eksamen, karakterer eller en eller annen form for deleksamen - vil du ikke så skal du - mener jeg at dette er en fallitt-erklæring fra vår side som lever og ånder for dette faget. Det er å ligge på rygg for en ikke ønskelig utvikling, og harakirien vil være et faktum.

Konklusjonen må derfor bli: Skal disiplinen norrønt språk være liv laga i et fremtidig norskfag, må man på universitet og høyskole i utgangspunktet legge opp til et synkront norrøntstudium. Man må få en oppfatning av norrønt språk som et enhetlig system på linje med dagens levende språk, og ikke som et virvar av lyder og former som er i kontinuerlig forandring, og som dukker opp i de underligste fasonger i gamle tekster, og som bare kan relateres ved bevisstløs pugg. Elementærundervisningen i norrønt vil falle lettere hvis man lot mer moderne språkvitenskaplige retninger få dominere språkbeskrivelsen. Videre bør norrønt språk i atskillig større grad trekkes inn i og tjene som språkmateriale i teoretiske diskusjoner og problemstillinger. Dette gjelder den moderne grammatikken med morfologi, syntaks, stilistikk, osv. Moderne teorier må også få komme til anvendelse på det eldre språkstoffet. På den måten kan man vinne ny innsikt i det norrøne språket. Kort og godt: man må rive ned skrankene mellom språkdisiplinene. Både norrøntlærerne og de andre språklærerne forsømmer seg her.

Et slikt studieopplegg vil også rent allmennfaglig styrke

læreren i hennes rolle i skolen. Til tross for at man ikke rent konkret skal drive med så mye norrønt i den videregående skolen, så står det vitterlig i lærerplanen at elevene skal ha "noko kjennskap til norrønt mål som system og til somme særtrekk ved språket i forhold til moderne norsk (bøyingsspråk, kasusspråk, ordstilling)." (s. 27). Det er som om jeg skulle ha sagt det selv! Men det er ingen små krav dette, verken til lærer eller elev. Slik som norrøntstudiet praktiseres på høyskole og universitet i dag, gjør vi bare i liten grad de vordende lærerne i stand til å gi elevene en slik innsikt! Videre setter lærerplanen klare krav til kunnskap i eldre og yngre språkhistorie - det siste med vekt på å forstå "språkpolitikk og målkløyving i Noreg fram til våre dagar". Dessuten skal man drive med litt målførekunnskap hvor eksempelvis jamvektsregelen (!) nevnes helt konkret. For i det hele tatt å kunne legge til rette stoff innen disse disiplinene, må læreren ha bedre og ikke minst annen innsikt i norrønt språk enn det han/hun har i dag. Overføringsverdien og nytteverdien av å kunne en del norrønt skulle dermed være klar.

Helt til slutt vil jeg si at jeg ikke vil forvise filologien fra norrøntfaget. Jeg mener at kjennskap til fortidens historie og kultur er en forutsetning for å kunne orientere seg i og forstå samtiden. Det var å håpe at denne forståelsen også generelt ville komme sterkere igjen nå som humaniora i den grad får konkurranse av data, olje, geologi, teknologi, Se & Hør og Carl I. Hagen. Det som er poenget mitt, er at norrønt språk på alle plan må gi like god plass til lingvistikken som til den tradisjonelle filologien av "fiin gammel aargang". Jeg er sikker på at norrøntstudiet på hovedfagsnivå, for eksempel, i atskillig større utstrekning ville interessere også dem som ikke først og fremst var historisk orientert, hvis moderne innfallsvinkler også ble lagt til grunn for hovedfagsstudiet av disiplinen, i det minste på linje med den gamle tradisjonen. Det trenger for så vidt ikke være noe enten eller, men det må i hvert fall bli et både - og! Og hvis det ikke skjer, ja da gjenstår bare Gunnlaug Ormstunga - i oversettelse - så lenge det varer ....

Helge Lødrup:

Enda mer om de og dem i dialekten på Oslo vestkant.

0. I Norskrift nr. 39 hadde Eric Papazian et innlegg med tittelen "Mer om de og dem som ikke-subjekt i normalisert Oslo-mål", som var foranlediget av min squib i nr. 37, "De og dem i dialekten på Oslo vestkant". Jeg vil gjerne følge opp debatten, og benytter anledningen til å ta opp et par sider ved emnet.

1. To syntaktiske posisjoner står i en særstilling når det gjelder distribusjonen av de og dem som ikke-subjekt, nemlig temaposisjonen og posisjonen foran et restriktivt underledd. Her er de obligatorisk i mitt talespråk, og preferert i andres, bl.a. Papazians etter det han opplyser på s. 21 og 22. At temaposisjonen prefererer subjektformen, er ikke så merkelig, på bakgrunn av affiniteten mellom subjekt og tema. (Se Papazians artikkel s. 21.) Men hvorfor posisjonen foran et restriktivt underledd?

Et mulig svar er at pronomenet også her kan sies å være subjekt. For det første er det vanligvis "subjekt" i syntagmets "logiske form", i den forstand at noe blir predikert om det. F.eks. kan de i bilen uformelt framstilles som de x (x er i bilen). Men dette fungerer ikke i tilfelle som de jeg ser på: de x (jeg ser på x), hvor pronomenet ikke er subjekt i logisk form, og de likevel er obligatorisk eller preferert. (Jeg ser bort fra den normative regelen som tillater de foran en relativsetning når som "er subjekt", men ikke ellers. Se Papazians artikkel s. 23-4.)

For det andre kunne man kanskje tenke seg argumenter for at pronomenet er i en strukturell posisjon som er parallell med subjektposisjonen i en setning. (Sml. Chomskytradisjonens analyse av en NP i genitiv som subjekt i NP'en hvor den er underledd.) Men denne muligheten er det ingen grunn til å forfølge. Den forutsetter nemlig at pronomenet er bestemmer, ikke overledd, i slike syntagmer, og hvis man godtar det, følger bruken av de av seg selv, uten noen appell til at det er subjekt.

I min artikkel foreslo jeg nettopp å redegjøre for umuligheten av dem i bilen i mitt eget talespråk ved å anta at pronomenet er bestemmer, og at overleddet er underforstått. Dette har Papazian motforestillinger mot, ut fra sin oppfatning av fenomenet under-

forståelse (s. 25). Men min tanke var ikke annet enn at det er syntaktisk motivert å regne med et nullelement som overledd når man antar at pronomenet er bestemmer.

NOTE 1: Det er mulig at Papazian må tolkes slik at han generelt vil utelukke muligheten for nulloverledd når det ikke finnes noe substantiv i konteksten som kan "settes inn" som overledd. (Se s. 22-3.) Det er jeg i så fall uenig i. Det vil utelukke nulloverledd bl.a. i partitiver (se under) og i syntagmer av typen de gamle i Oslo, som kan innlede en tekst. (Forøvrig kan det tenkes en analyse som nøytraliserer spørsmålet om nulloverledd, man kunne anta at de i bilen har pronomenet som overledd, men at dette pronomenet ikke er det personlige pronomenet de, men det de som ellers opptrer som påpekende pronomen og adjektivets bestemte artikkel.)

Papazian kaller analysen av pronomenet som bestemmer et kunstgrep (s. 26), og det er naturligvis sant hvis det ikke finnes noen uavhengig motivasjon for den. Men noe finnes det, og den er spesielt sterk når det gjelder syntagmer som de av våre lesere, såkalte partitiver, som også Papazian tar opp (s. 22-3). I amerikansk lingvistikk er det vanlig å anta at slike syntagmer har nulloverledd. (Se Jackendoff (1977:106-19) og referanser der. Papazian tolker forøvrig en slik analyse inn i Vinje (1968:116-17).) Denne analysen er kanskje enda mer opplagt for syntagmer som mange av våre lesere, de eldste av våre lesere. Mot en slik analyse anfører Papazian at det ikke er akseptabelt å sette inn et overledd, som i de lesere av våre lesere (s. 22). Men grunnen til det er åpenbart rent semantisk, uttrykksmåten er utålelig redundant. Det kan derfor ikke være noe argument når det gjelder den syntaktiske analysen av syntagmet. Papazian nevner også at syntagmer som de av oss kan brukes uten at det er noe substantiv i konteksten som kan tenkes som overledd (s. 23). Men dette er et problem bare hvis man godtar Papazians oppfatning av underforståelse og nullelementer, se note 1. Partitiver er altså en type syntagmer hvor analysen med nulloverledd står spesielt sterkt, uavhengig av diskusjonen om de og dem. Samtidig er det klart at dem for mange virker spesielt unaturlig her. I Årsmelding for Norsk språknemnd 1966 s. 23 er det faktisk tilrådd å bruke de. (Men Papazian godtar dem, se s. 22.)

Men bortsett fra partitiver, finnes det noen generell uavhengig motivasjon for å analysere ethvert syntagma som består av et tredje persons pronomen og et restriktivt underledd, slik at det har pronomenet som bestemmer og nulloverledd? Et fenomen som kan tolkes slik, men som riktignok ikke finnes på Oslo vestkant, er følgende: I bergensk kan han brukes om inanimata av felleskjønn. Men han etterfulgt av et restriktivt underledd kan bare brukes om personer. han kan altså brukes om en film, men han på Forum kan ikke det. Det er rimelig å se dette i sammenheng med at han som bestemmer krever et overledd som betegner en person, det heter altså f.eks. han mannen, men ikke han filmen. At han på Forum bare kan brukes om en person, følger automatisk hvis man antar at han ikke er overledd, men bestemmer. (Dataene fra bergensk er hentet fra Ulland (1983)). Jeg har forøvrig snakket med folk med andre dialekter som har det samme systemet, bortsett fra at de har tre kjønn. Mer om han - den på slutten av 1.) Til tross for dette argumentet ville jeg nok foretrekke å beskrive distribusjonen av de og dem som ikke-subjekt uten å måtte forutsette at pronomenet er bestemmer i slike syntagmer. (Jeg ser da bort fra partitiver.) Her følger et forslag til en måte å gjøre dette på:

Hovedtanken er at de er sterkere preferert i ikke-nøytral enn i nøytral bruk av pronomenet. Begrepet nøytral bruk har jeg lånt fra Papazian (1978:250), hvor det er definert slik: "utan logisk framhevjing, emfase, og med lett trykk". Her vil det bli brukt noe annerledes, om et pronomen som oppfyller disse betingelsene:

- a) Pronomenet er trykklett.
- b) Pronomenet er anaforisk.
- c) Pronomenet står på en umarkert plass.

"Umarkert plass" må forstås slik at pronomenet er flyttet til venstre ved klitisering hvis det er mulig, ettersom klitisering er obligatorisk for trykklette pronomen. (Hvis det ikke er mulig, er umarkert plass den ordinære plassen til et syntagma med den aktuelle funksjonen.) Betingelsene a), b) og c) kan forstås som fonologisk, semantisk og syntaktisk nøytralitet. De er ikke uten affinitet til hverandre, og et pronomen som er brukt ikke-nøytralt, bryter gjerne med mer enn en av betingelsene.

- a) redegjør for at de er sterkere preferert i (1)-(3) enn i lig-

nende eksempler hvor pronomenet ikke har trykk. (1) dekkes dessuten av b). (Aksent betegner trykk. de brukes for "sterkere preferert de".)

- (1) Se på dé! (ledsaget av peking)
- (2) (Her er froskelårene.) Skal du spise dé?
- (3) (Har du sett Per og Kari?) Ja, jeg møtte dé og bárna deres.

Legg merke til at trykket på pronomenet i (3) øyensynlig er bestemt av funksjonen som første sideledd i paratagmet. (Dette er et moteksempel mot Papazians (1978:250) påstand om at trykk alltid uttrykker emfase.)

b) redegjør for at de er sterkere preferert i (4)-(5) enn i lignende eksempler hvor pronomenet er anaforisk. (Dessuten må vel (4)-(5) uttales med trykksterkt pronomen, så de dekkes også av a).)

- (4) Jeg har sett de i bilen.
- (5) Se på de jeg ser på.

De restriktive underleddene i (4)-(5) forhindrer at pronomenene kan oppfattes som anaforiske. Derimot har et ikke-restriktivt underledd ingen slik effekt: jeg har sett dem, de svinene.

c) redegjør for at de er sterkere preferert i (6), (8) og (10) enn i (7), (9) og (11). (8) og (10) dekkes dessuten av a).

- (6) De har jeg ikke sett.
- (7) Jeg har ikke sett dem.
- (8) Jeg så ikke de.
- (9) Jeg så dem ikke.
- (10) Jeg har tatt ut de.
- (11) Jeg har tatt dem ut.

Definisjonen av nøytral bruk er unektelig noe kompleks, og det ville være ønskelig å forenkle den. Det mest nærliggende ville da være å sløyfe b) og c), men det går ikke, for både ikke-anaforiske pronomen og temaer kan være trykklette: de i bilen så hun ikke, de har jég sett osv. (Den siste setningen er forøvrig moteksempel mot Papazians (1978:254) påstand om at et ikke-subjekt i "forfeltet" må uttales trykk tungt.)

Den måten å beskrive distribusjonen av de og dem på som er skissert her, er basert på preferanse, og får derfor ikke fram direkte at det f.eks. i mitt eget talespråk finnes posisjoner

hvor de ikke bare er preferert, men obligatorisk. Men dette er ikke noe problem hvis man skal beskrive et system som f.eks. Papazians, hvor dem øyensynlig alltid er mulig som ikke-subjekt. (Se Papazians artikkel s. 21 og 22.)

NOTE 2: Papazian gjennomfører en test hvor to grupper angir sin preferanse for de og dem i forskjellige setninger. Han peker på (s. 27-8) at resultatene av en slik test ikke er helt lette å tolke, bl.a. fordi det er en fare for at folk tror at de bruker statusformen mer enn de gjør. Når man ser bort fra en setning hvor pronomenet er subjekt, inneholder testen ett eksempel som det er rimelig å tolke som nøytral bruk av pronomenet, og seks som må tolkes som ikke-nøytral bruk. Skårene for de er klart høyere for de ikke-nøytrale enn for det nøytrale.

Beskrivelsen sier heller ikke noe om hvorvidt de alltid er mulig. (Slik er det i mitt talespråk, men kanskje noen har restriksjoner på de?)

Også for fordelingen av de andre tredje persons pronomenene spiller nøytral bruk en rolle. han - ham ser ut til å være distribuert stort sett som de - dem. (Men skillet er vel mindre vanlig, og det er vanskelig å få tak på egen og andres intuisjon her.) Når det gjelder hun - henne, er henne i mitt eget talespråk obligatorisk i nøytral bruk. (Forøvrig følger det mønsteret for de - dem, bortsett fra at hun ikke er obligatorisk som tema.) Fordelingen av han og den brukt om inanimata i bergensk kan også beskrives ved hjelp av begrepet nøytral bruk. Ulland (1983) viser bl.a. at han er bundet til det som her er definert som nøytral bruk, forøvrig brukes den. Her er det likegyldig om pronomenet er subjekt eller ikke. (Papazian (1978) inneholder mye om hvilken rolle nøytral bruk spiller, riktignok ut fra en annen definisjon enn den som er brukt her.)

2. I min artikkel hadde jeg en skisse av hvordan jeg tenker meg oppkomsten av de som ikke-subjekt. Papazian angriper den, men hans gjengivelse av den er så lite velvillig at den må gjentas og utdypes her.

Hovedtanken er at de som ikke-subjekt spredte seg sammen med og samtidig med de som subjekt. Denne utviklingen må ha vært nærmest

uunngåelig når de som de spredte seg til, ikke på forhånd hadde noe skille mellom to former i tredje person flertall. De kunne da tolke endringen slik at døm/dåm/dom/dem skiftes ut med de. Denne forklaringen forutsetter ikke at alle tolket endringen på denne måten. Men det er rimelig å anta at noen gjorde det, og at de som ikke-subjekt, ved siden av dem, ble en del av normen for dannet tale så å si samtidig med de som subjekt. Og når noe først er blitt en del av en norm, krever det naturligvis ingen spesiell forklaring at det brukes.

Papazian følger opp ideen om at de som ikke-subjekt bl.a. skyldes "en feilslagen stræben efter skriftsprogsmæssig tale" (Larsen (1907:28)). Han skriver:

"Jeg kan heller ikke se hvordan man skal forklare bruken av de som ikke-subjekt uten å regne med overretting, men altså etter mitt skjønn etter mønster av skriftspråket." (s. 38)

"hele tida har skriftspråksystemet vært et ideal som ingen har klart å realisere fullt ut, kanskje bortsett fra enkelte særlig velskolerte og motiverte folk" (s. 43)

Jeg vil naturligvis ikke benekte at enkelte kan ha forsøkt å etterligne skriftspråksystemet uten å få det til. Men det er en antakelse som ikke er nødvendig for å forklare oppkomsten og bruken av de som ikke-subjekt. Det virker lite rimelig å tro at det har vært noe tidsrom hvor de har vært en del av en utbredt norm som subjekt, men ikke som ikke-subjekt. (Også Papazian mener at de og dem neppe noen gang har vært i vanlig bruk etter skriftspråksystemet, se s. 42-4.) Og det virker vel mer rimelig å tro at folk har fulgt den gjeldende normen, enn at de har forsøkt å praktisere skriftspråksystemet.

Også "motsætningen mot de hjemlige m-former" (Larsen (1907:28)) kan tenkes å ha hatt noe å si. (Se Papazian s. 44.) Men denne forklaringen har den ulempen at det er dem som er, og trolig alltid har vært, statusformen som ikke-subjekt.

Derimot er jeg enig med Papazian i at også den forklaringen jeg går inn for, må kalles hyperkorreksjon etter den gjengse bruken av ordet. ("Overretting" hos Papazian. Jeg har ikke vært i stand til å finne en eksplisitt definisjon av hyperkorreksjon, unntatt hos Labov, som imidlertid utvider begrepet.)

NOTE 3: Det finnes naturligvis andre forhold som kan ha hatt noe å si for de som ikke-subjekt. Papazian nevner muligheten for analogi med det påpekende pronomenet (s. 44-6). Et annet forhold er strukturtvang i systemet av tredje persons pronomen, se Werner (1981), som behandler svensk dom.

I sin artikkel legger Papazian svært stor vekt på skriftspråkets betydning for talespråket. Og det er klart at det har hatt og har noe å si, ikke minst for den språkformen som her er under debatt. Men det er et hovedpoeng i sosiolingvistikken at det som er avgjørende for enkeltmenneskets språk, er de normene som gjelder i ens sosiale miljø. Papazians vektlegging av skriftspråkets betydning slår særlig uheldig ut i hans forklaring på at den yngre informantgruppen hans skårer høyere på de som ikke-subjekt enn den eldre: "en sterkere normalisering hos de eldre, som en følge av høyere utdanning og lengre omgang med skriftspråket" (s. 46). Men hvis det er riktig at de som ikke-subjekt sprer seg (og det virker ikke så urimelig), er det åpenbart en del av et mer generelt fenomen, nemlig at lavstatusformene styrkes i språkutviklingen i dag. F.eks. tyder resultatene i Western (1976) og Jahr (1981) på at henholdsvis -a i hunkjønnsord og retrofleks flap generelt er på framgang i Oslo.

LITTERATUR

- Jackendoff, R. (1977) X syntax: A study of phrase structure. Cambridge, Mass.
- Jahr, E.H. (1981) L-fonema i Oslo bymål. I E.H. Jahr og O. Lorentz (red) Fonologi/Phonology. Oslo.
- Larsen, A.B. (1907) Kristiania bymål. Kristiania.
- Lødrup, H. (1982) De og dem i dialekten på Oslo vestkant. Norskrift nr. 37.
- Papazian, E. (1978) Han og ho. Eit uromantisk oversyn over formene av disse to pronomena og bruken av dei i norsk. I I. Hoff (red) På leit etter ord. Oslo.
- Papazian, E. (1983) Mer om de og dem i som ikke-subjekt i normalisert Oslo-mål. Norskrift nr. 39.

- Ulland, H. (1983) Bruken av den, han og ho om inanimata i tale-
målet i Bergen. Manuskript. Nordisk institutt, Universitetet
i Bergen.
- Vinje, F.-E. (1968) Moderne norsk. Oslo.
- Werner, O. (1981) Nochmals schwedisch dom. Arkiv för nordisk
filologi nr. 96.
- Western, K. (1976) A-endinger og kjønn. I E. Ryen (red) Språk og
kjønn. Oslo.